

אורן בצלאלי

Oren.Betzaleli@gmail.com

OREN BETZALELI
IN THE FOOTSTEPS OF THE GREATEST STORIES

תוכן עניינים

1	תוכן עניינים
2	תיאור הסיור
6	אתר 1: חצר תל חי
9	נקודת הדרכה 1: חדר הדרכה
11	נקודת הדרכה 2: חדר האוכל של חצר תל חי
12	נקודת הדרכה 3: ברחבת חצר תל חי
13	אתר 2: בית העלמין של כפר גלעדי ופסל ה"ארי השואג"
15	נקודת הדרכה 1: האנדרטה לחללי מלחמת לבנון ה-2
15	נקודת הדרכה 2: פסל הארי השואג
17	הדרכת דרך 1: מכפר גלעדי לשמורת הטבע תל דן
18	אתר 3: תל דן
20	נקודת הדרכה 1: כניסה לשמורת הטבע תל דן
20	נקודת הדרכה 2: הבולען
20	נקודת הדרכה 3: עין דן
21	נקודת הדרכה 4: שער אברהם, השער הכנעני
22	נקודת הדרכה 5: השער הישראלי
24	נקודת הדרכה 6: האתר הפולחני
25	אתר 4: שמורת טבע נחל חרמון - הבניאס
26	נקודת הדרכה 1: המעיינות
28	נקודת הדרכה 2: המערה והמקדשים
29	נקודת הדרכה 3: קיסריה פיליפי
31	אתר 5: תל פאח'ר – מצפה גולני
32	נקודת הדרכה 1: מצפה גולני – תל פאח'ר
34	אתר 6: החרמון
36	נקודת הדרכה 1: הרכבל העליון
37	נקודת הדרכה 2: צמחיה בחרמון
37	נקודת הדרכה 3: הקרב על החרמון
39	אתר 7: מבצר נמרוד
40	נקודת הדרכה 1: מעבר הסתרים
41	נקודת הדרכה 2: השער במגדל הצפון-מערבי
42	נקודת הדרכה 3: מגדל השמירה / המגדל היפה
43	נקודת הדרכה 4: בריכת המים
44	הדרכת דרך 2: ממסעדה לעוז 77
45	אתר 8: אתר ההנצחה לחללי גדוד עוז 77
46	נקודת הדרכה 1: עוז 77 – עמק הבכא

תיאור הסיור

תאריך הסיור	18-19/9/2022	מזג אוויר צפוי	חם
שעת התחלה	06:30	שעת סיום	19:00
מקום מפגש	גלילות	מקום פיזור	גלילות
מקומות איסוף והורדה נוספים	וינגייט, בית ינאי, יקנעם		
מדריך	עמית אהרוני, אייל גארי	טלפון מדריך	
טלפונים חשובים	חברת הסעות: דברת רעננה טל. 09-7422422 סדרן עבודה 052-7432155		
אתרים מרכזיים	תל חי, תל דן, בניאס, חרמון, קלעת נמרוד, עוז 77, תל פאחר		
מזון	ארוחת בוקר 1 ביקנעם, ארוחת צהריים 1 – בבניאס (אוכל מהבית), ערב ובוקר 2 – בבית ספר שדה חרמון, צהריים 2 - במסעדה		
הקבוצה	סטודנטים של המכללה האקדמית וינגייט, שלומדים להיות מורי דרך. מנעד גילאים רחב, מגילאי ה-20 עד פנסיונרים.		
ציוד	נעלי הליכה סגורות, כובע, מים, קרם הגנה, כלי כתיבה ומחברת / מחשב / מכשיר הקלטה. מפות. כרטיס מטמון. הברית החדשה		

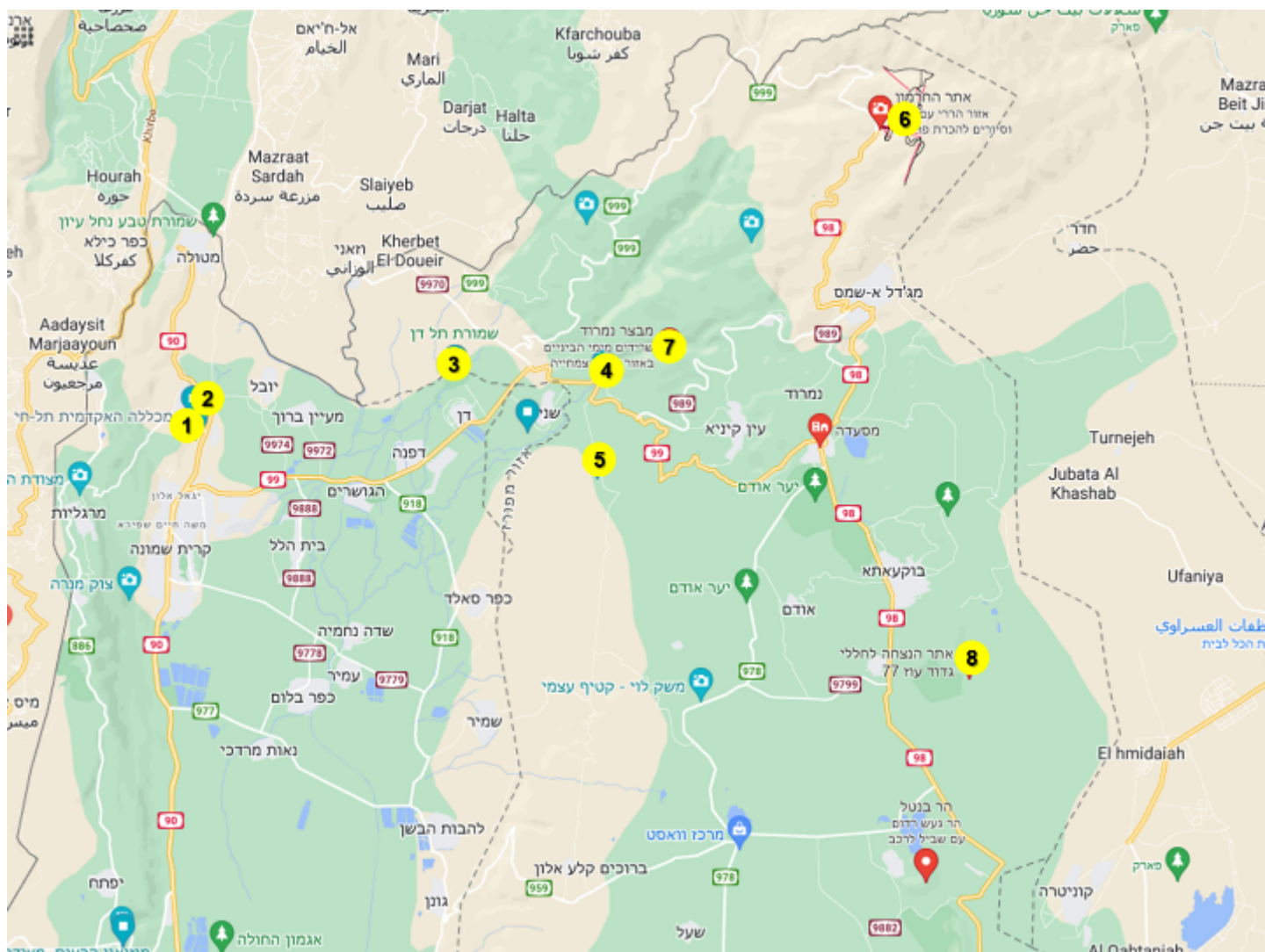
לוח הזמנים של הסיור - יום 1

שעה	פעילות	הערות
6:30-8:10	נסיעה מוינגייט לצומת עמיעד	
8:10-8:30	הפסקת בוקר	בצומת עמיעד
8:30-10:00	נסיעה מצומת עמיעד לתל חי	
10:00-11:00	חצר תל חי	מוזיאון תל חי, יוסף טרומפלדור
11:00-11:05	נסיעה לבית העלמין של כפר גלעדי	
11:05-11:30	בית העלמין של כפר גלעדי	פסל הארי השואג, חלקת השומר
11:30-11:50	נסיעה לתל דן	
11:50-13:50	שמורת טבע תל דן	השער הכנעני, השער הישראלי, אתר הפולחן
13:50-14:05	נסיעה לבניאס	
14:05-14:35	הפסקת צוהריים	בסגנון פיקניק בשמורת הטבע נחל חרמון - בניאס
14:35-16:30	שמורת טבע נחל חרמון – הבניאס	אזור המקדשים, קיסריה פיליפי
16:30-16:45	נסיעה לתל פאח'ר	
16:45-17:30	תל פאח'ר	מורשת קרב ממלחמת ששת הימים
17:30	נסיעה לבית ספר שדה חרמון	לינת לילה, ארוחת ערב, ארוחת בוקר

לוח הזמנים של הסיור - יום 2

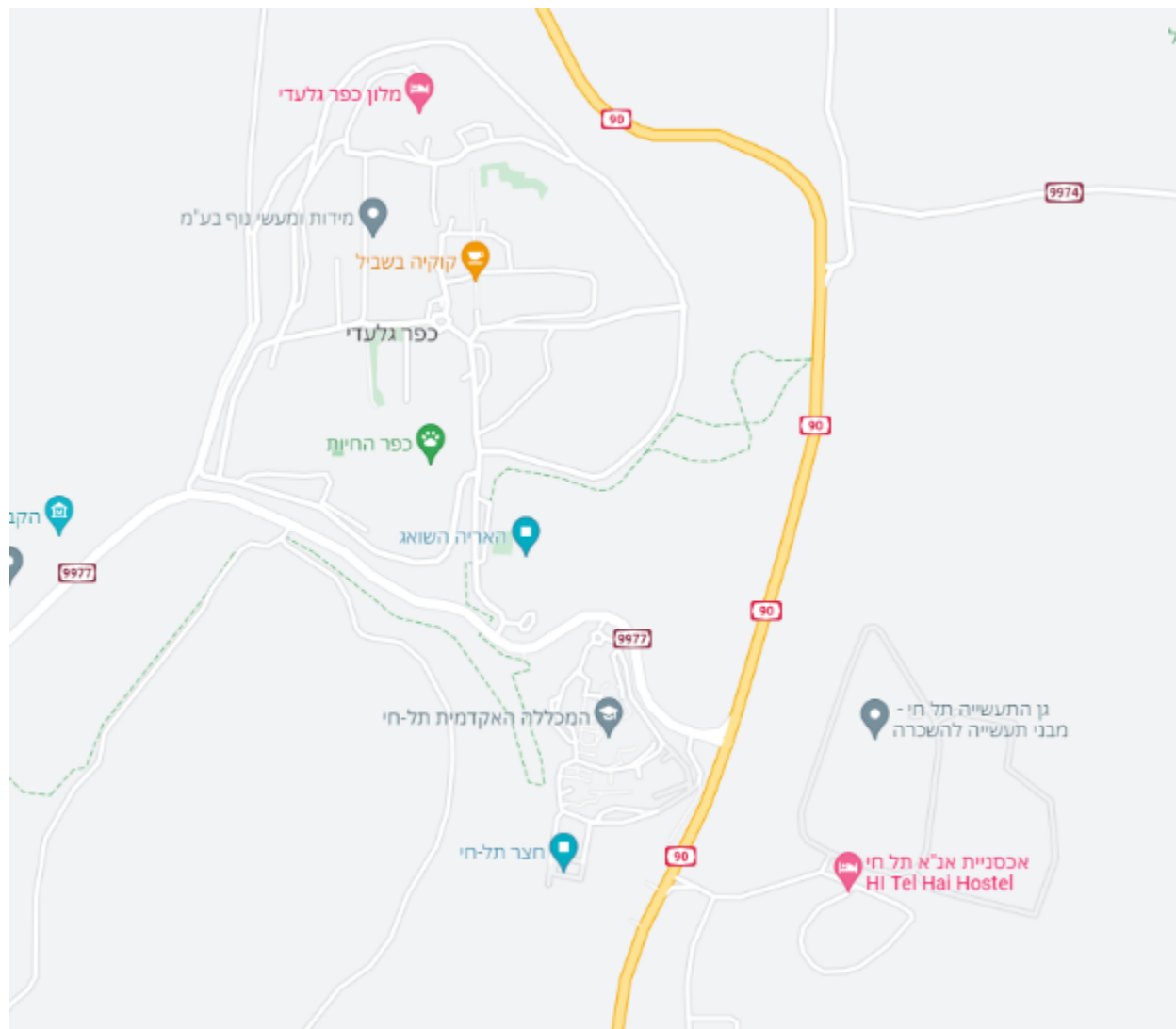
שעה	פעילות	הערות
8:15-9:00	נסיעה לאתר החרמון	
9:00-12:00	אתר החרמון	רכבל, תצפית לסוריה
12:00-12:30	נסיעה למבצר נמרוד	
12:30-13:45	מבצר נמרוד	
13:45-14:00	נסיעה למסעדה	
14:00-14:40	ארוחת צהריים	במסעדה במסעדה
14:40-15:00	נסיעה לעוז 77	אתר ההנצחה לחללי גדוד עוז 77 במלחמת יום הכיפורים
15:00-15:30	עוז 77	
15:30-16:00	נסיעה לבנטל	
16:00-16:30	הר בנטל	
16:30	נסיעה בחזרה למרכז	

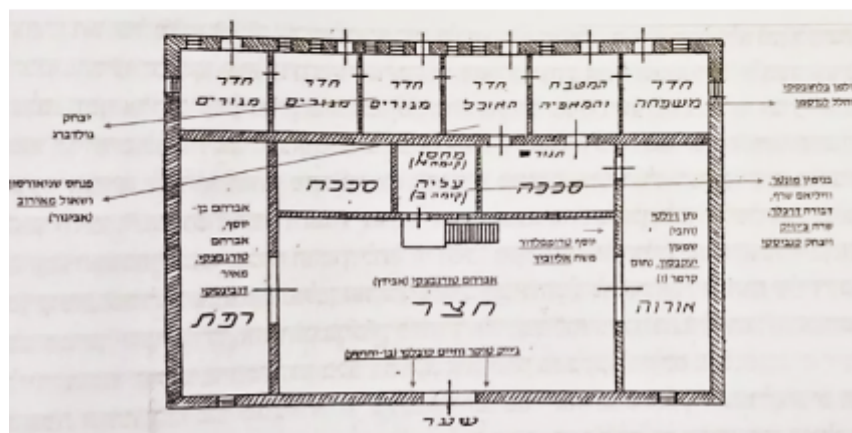
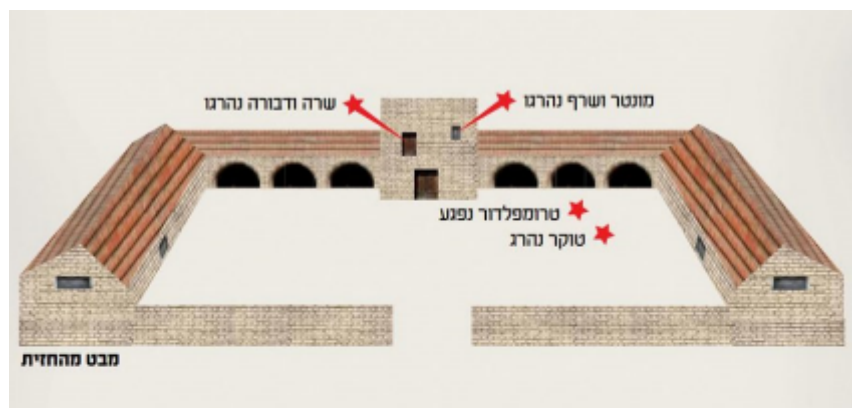
מפת הסיור

אתר 1: חצר תל חי

שעות פתיחה	יצירת קשר	איך להגיע?
א-ה: 9:00-15:00	טלפון: 04-6951333 אימייל: telhai@galil-elion.org.il פקס: 04-6951331	נוסעים מקרית שמונה צפונה בכביש 90. כ-2 ק"מ אחרי צומת מצודות (צומת גיבור), פונים שמאלה ומיד שוב שמאלה ונכנסים לקמפוס המערבי של מכללת תל-חי. וייז: מוזיאון חצר תל חי
עלות כניסה	צריך הזמנה מראש?	נגישות לנכים?
?	תיאום מראש	כן
	יש שירותים?	שירותי הסעדה?
	כן	לא
הערות	צריך לתאם מראש את חדר ההדרכה שנמצא בכניסה למתחם, על מנת שיכינו את החדר מראש.	

נקודת הדרכה 1: חדר הדרכה

סקירה היסטורית

- עוד טרם פרוץ מלחמת העולם ה-1, בשנים הראשונות של המאה ה-20, כבר כונתה האימפריה העות'מאנית בפי מנהיגי אירופה "האישי החולה על הבוספורוס". באירופה היה ברור שמלחמה עומדת לפרוץ, והיה ברור שהאימפריה העות'מאנית תרד מגדולתה לאחר המלחמה, והעת הייתה כשרה לחלוקת השלל.
- ואכן, כבר באביב 1916, כשנתיים וחצי לפני סיומה של מלחמת העולם הראשונה, נשאו ונתנו צרפת, בריטניה ורוסיה, המעצמות העיקריות שהרכיבו את "מדינות ההסכמה" על חלוקת שטחי האימפריה העות'מאנית ביניהם.

- המו"מ הוביל, בין היתר, להסכם בין בריטניה וצרפת, בחסות רוסית, על חלוקת שטחי האימפריה העות'מאנית במזרח התיכון ביניהן, הסכם שנקרא "סייקס-פיקו", על שם מובילי המו"מ מארק סייקס, נציג בריטניה, ושאראל פרנסואה ז'ורז'-פיקו, נציג צרפת.
- הסכם סייקס-פיקו חילק את שטחי סוריה, לבנון, עיראק וירדן של ימינו בין בריטניה לצרפת. עיראק וירדן של ימינו הוכרו כשטחים בהשפעה בריטית, כאשר דרום-מזרח עיראק וחוף המפרץ הפרסי, האזורים העשירים בנפט, הוכרו כשטחים בשלטון בריטי ישיר. סוריה ולבנון של ימינו הוכרו כאזורים בהשפעה צרפתית, כאשר קו חוף הים התיכון בצפון מערב האזור הוכר כשטח בשלטון צרפתי ישיר (מפה).
- שטחי ארץ ישראל הוגדרו כאזור בשלטון בינלאומי, כאשר המקומות הקדושים בארץ, ובעיקר הכנסיות השונות, חולקו בין שלושת המעצמות באופן שרוסיה תקבל את השליטה על המקומות הקדושים לנוצרים-אורתודוקסים, צרפת לקתולים ובריטניה לפרוטסטנטים.
- "ארץ ישראל" לא היה בשום זמן בהיסטוריה אזור גיאוגרפי מוגדר, ולכן הסכימו המעצמות על הגדרה שבה "ארץ ישראל" משתרעת בין הירדן במזרח לים התיכון במערב, ואילו הגבולות נמתחו בערך סביב קו עכו-גינסור בצפון וקו עזה-באר שבע בדרום.
- בשנת 1917 מחליטים הבריטים שבשלה השעה בשבילם לכבוש את ארץ ישראל מידי העות'מאניים, והם מזמינים את רוסיה וצרפת להצטרף אליהם במאמץ. אולם ב-1917 הייתה רוסיה עסוקה במהפכה הקומוניסטית, ולא הייתה פנויה לעניין, וצרפת עוד הייתה טרודה במלחמת חפירות בחזית הגרמנית, ושתי המעצמות וויתרו על ההזדמנות להשתתף בכיבוש ארץ הקודש.
- על מנת לחזק את כוחם כורתיים הבריטים הסכם עם השושלת ההאשמית שמלכה בחיג'אז (ממלכה בחצי האי ערב, שמרכזה במכה), שלפיהם השושלת ההאשמית יתגייסו לסייע לבריטים, ובתמורה תורחב ממלכתם צפונה עד לדמשק. הסכם שעמד בסתירה להסכם סייקס-פיקו שהעניק את שטחי סוריה ודמשק לצרפתים.

- כמו כן ביקשו הבריטים את עזרתם של היהודים בתמורה להכרה בזכותו של העם היהודי לבית לאומי בארץ ישראל (הצהרת בלפור, נובמבר 1917). כתוצאה מכך מקימים הבריטים את "הלגיון היהודי", שהכיל שלושה גדודים של "קלעי המלך" (גדודים 38, 39 ו-40).
- לקראת סוף שנת 1917 מתחילים הבריטים במסע הכיבוש ממצרים צפונה לשטחי ארץ ישראל, שהתחיל עם כיבוש העיר באר שבע באוקטובר 1917, המשיך בכיבוש ירושלים בדצמבר 1917, והסתיים עם כיבוש צפון הארץ בספטמבר 1918. הבריטים מצליחים לכבוש שטחים מצפון לקו הגבול שהוסכם בינם לבין הצרפתים בהסכם סייקס-פיקו.
- לאחר סיום הקרבות בארץ ישראל, ועם התפנות הצרפתים מהחזית הגרמנית, מגיעים הצרפתים למרחב, ודורשים את שניתן להם במסגרת הסכם סייקס-פיקו, אולם שטחים אלה, ובהם דמשק, כבר נשלטים על ידי ההאשמים, בעלי בריתם של הבריטים.
- הבריטים ראו באזור אצבע הגליל כאזור אסטרטגי, וזאת בשל שני גורמים: השליטה על מקורות המים של הירדן, והנוכחות היהודית במקום.

האירועים שהובילו לקרב בתל חי

- כתוצאה מכך מתחילים חיכוכים בין הכוחות הצרפתיים לבין הכוחות הערבים בסוריה ובצפון ארץ ישראל. חיכוכים אלה משפיעים רבות גם אל ארבעת היישובים היהודים באצבע הגליל, בהם מטולה שהוקמה כבר ב-1896, כפר גלעדי, חמארה ותל חי, שהוקמו בעקבות גל העלייה השנייה בעשור השני של המאה ה-20.
- ארבעת היישובים היו מרוחקים מנותקים משאר היישוב היהודי בארץ ישראל, והאזור לא היה תחת שליטת הבריטים שלא יכלו לסייע. היישובים התקשו להתקיים בסיטואציה שנוצרה. ב-1920 היישוב חמארה נכבש ע"י בדואים לאחר קרב קצר, שמעלים אותה באש. גם תושבי מטולה נוטשים אותה באותה תקופה, אולם תל-חי וכפר גלעדי נשארות בשטח.
- תושבי כפר גלעדי ותל חי מתלבטים האם לעזוב או להישאר, וההתלבטות מביאה את ראשי הוועד היהודי, דוד בן-גוריון, זאב ז'בוטינסקי ומנחם אוסישקין, לדון באסטרטגיה המתאימה לאור המצב. ז'בוטינסקי גורס שיש לעזוב את היישובים המבודדים, בעוד בן גוריון תומך בהישארות בשטח.
- בעקבות הדיונים בוועד היהודי יוצא קול קורא ליהודים מהארץ ומהעולם להירתם ולסייע לכפר גלעדי ולתל חי, ואכן מגיעה תגבורת של עשרות מתנדבים למקום, ובהם יוסף טרומפלדור, איש העלייה השנייה.
- ז'בוטינסקי כבר היה לוחם עטור תהילה כשהגיע לארץ לראשונה ב-1912, לאחר שלחם במלחמת רוסיה – יפן כחלק מהצבא הרוסי, זכה באותות גבורה ואף נפצע ואיבד את ידו. ב-1914 הוא מגורש ע"י הטורקים לאלכסנדריה כאזרח של רוסיה, שהייתה אויבתה של האימפריה העות'מאנית. באלכסנדריה פוגש טרומפלדור את זאב ז'בוטינסקי, וביחד הם פוגשים קצין בריטי בשם ג'ון (יונתן) פיטרסון, וביחד הם מקימים את גדוד נהגי הפרדות היהודי.

- טרומפלדור חוזר לארץ בסתיו 1919 ופוגש את ישראל שוחט, שהיה בשלב זה חולה במלריה. שוחט מבקש מטרומפלדור לעלות לתל חי ולסייע להתיישבות במקום, והוא מסכים. עם הגעתו לאזור מבין טרומפלדור את חומרת המצב, כשהבריטים לא שולטים במקום, והצרפתים עדיין לא התמקמו, וכנופיות של מקומיים משליטות טרור בכל יישובי הסביבה.
- תל חי הוקמה עוד בתחילת המאה ה-20 כחווה חקלאית ואסם לחקלאי מטולה, על אדמות הכפר הערבי טלחה שנרכשו ע"י הברון רוטשילד. ב-1918 הופכת תל חי לקיבוץ, ועם הגעתו למקום משנה טרומפלדור את מבנה החווה ומקים את חצר תל חי כמעין מבצר מוגן.

נקודת הדרכה 2: חדר האוכל של חצר תל חי

- חדר האוכל בתל חי שימש לא רק לארוחות, אלא גם היווה את מקום להתכנסות של חברי הקיבוץ. מאז אירועי תל חי, ולאחר שתושבי הקיבוץ שחזרו אליו נטשו אותו בשנית ועברו לכפר גלעדי, עבר המבנה גלגולים רבים. לימים החליט אחד מחברי קיבוץ כפר גלעדי לשפץ את המבנה, לשמרו ולהפוך אותו למוזיאון.
- ב-1 במרץ 1920, העת שישבו בתל חי כמה עשרות בודדות של חברי הקיבוץ, הגיעו לשערי תל חי כוח ערבי חמוש. אנשי הקיבוץ, שידעו על אשר ארע בחמארה ועל הרס המקום בידי כנופיות ערביות, חששו מפני מה שעלול היה להתפתח.
- עם הכוח הערבי מגיע גם כמאל חוסיין, קצין צבא בן למשפחה אמידה ששלטה על אזור עמק החולה שהיה מקורב לבריטים ואף למוסדות הציוניים. בבואם ירו אנשיו של כמאל חוסיין מספר יריות ללא מטרה ברורה. הידיעה מגיעה לטרומפלדור, שנמצא באותה שעה בכפר גלעדי, והוא ממחר להגיע לתל חי.
- טרומפלדור שואל את כמאל חוסיין לפשר ביקורו בחצר תל חי, ונענה שמטרת הביקור היא מצוד אחרי אנשי צבא צרפתיים שאולי מסתתרים במבנה. טרומפלדור מציע לחוסיין לאפשר ל-2 אנשים מהכוח הערבי להתלוות אליו פנימה, ולהראות לו שאין צרפתים במבנה.
- במקביל נותן טרומפלדור הוראה לחברי תל חי לא לפתוח באש עד אשר הוא יורה בעצמו, או עד שהוא צועק "אש", וגם אם יתבקשו לירות, אז לירות 3 יריות באוויר. טרומפלדור מוביל את אנשי הכוח הערבי בין חדרי המתחם ומעלה אותם לקומה השנייה. טרומפלדור יורד למטה, ומחלק פקודות. אחד הלוחמים היהודים פונה לטרומפלדור ואומר לו שהוא דובר ערבית, ושלפי מה שהוא שומע המטרה האמיתית של הכוח הערבי היא לפרוק את מגיני תל חי מנשקם.
- במקביל מתפתח עימות בין כמאל חוסיין לבין אחת ממגינות תל חי, דבורה דרכלר, כשחוסיין מנסה לקחת מדבורה את נשקה. בתגובה מורה טרומפלדור על פתיחה באש. כמאל חוסיין והלוחם שהתלווה אליו יורדים מהקומה השנייה למטה ונכנסים לאחד מהחדרים במתחם, זורקים שני רימונים, וקוראים לשאר חברי כנופיותם להיכנס למתחם.

- טרומפלדור מנסה לנהל את הקרב, אבל נורה ביד בהיותו בחצר (ראה מפת האתר) ואח"כ גם בבטן. הוא נמשך פנימה לאחד החדרים בהיותו פצוע קשה. הקרב נמשך שעות ארוכות במהלך היום, ולבסוף עוזבים הערבים את המקום עם מפקדם, כמאל חוסיין.
- בסופו של היום נמנו בתל חי 5 הרוגים ופצוע קשה אחד – טרומפלדור. ההרוגים והפצועים מועברים לכפר גלעדי בשביל שלימים יקרא "שביל הפצועים". באמצע הדרך, וטרם הגיעם לכפר גלעדי, אומר טרומפלדור את המשפט המפורסם: "לא נורא, טוב למות בעד ארצנו". טרומפלדור מת מפצעיו עוד בדרכם לכפר גלעדי, והוא נקבר שם עם שאר ההרוגים, ועם עוד שני חברי תל חי שנהרגו מירי ערבים כשעבדו בשדות המשק לפני ההתקפה על תל חי.
- לימים התקיים דיון באם אכן אמר טרומפלדור את המשפט: "לא נורא, טוב למות בעד ארצנו", או שמא הוא אמר משהו אחר, אולי קילל, ואולי אפילו לא אמר כלום. אולם מחקרים היסטוריים על חינוכם של אנשי צבא רוסיים ועל הנוהג בצבאות המזרח אירופאיים (רוסי, פולני) העלה שמשפטים ברוח: "לא נורא, טוב למות בעד ארצנו", או "כבוד למות בעד ארצנו" היו שגורים בפי חיילים ונאמרו, ככל הנראה, פעמים רבות, והגיוני שטרומפלדור, שהגיע מהתרבות הזו, הכיר את המשפט ואף אמר אותו על ערש דווי. כפי הנראה גם שלמה בר יוסף, מהרוגי המלכות, אמר משפט דומה לפני מותו.
- לימים הפכה דמותו של טרומפלדור לאחת מדמויות הגיבורים היהודים החדשים שאומצו על ידי היישוב היהודי, ביחד עם דמותו של חנקין גואל האדמות. עד אותה העת היו אלא דמויות תנ"כיות שסביבם יצרו את המיתוס המכונן ל התנועה הציונית.

נקודת הדרכה 3: ברחבת חצר תל חי

- חצר תל חי הפכה, כאמור, למוזיאון.
- בחדר האוכל יש מיצג של שולחן אוכל גדול ועליו כלי האוכל. ברפת ישנו מיצג של כלים חקלאיים ששימשו את חברי המשק. באורווה מקרינים סרטון שמספר את סיפור המקום.

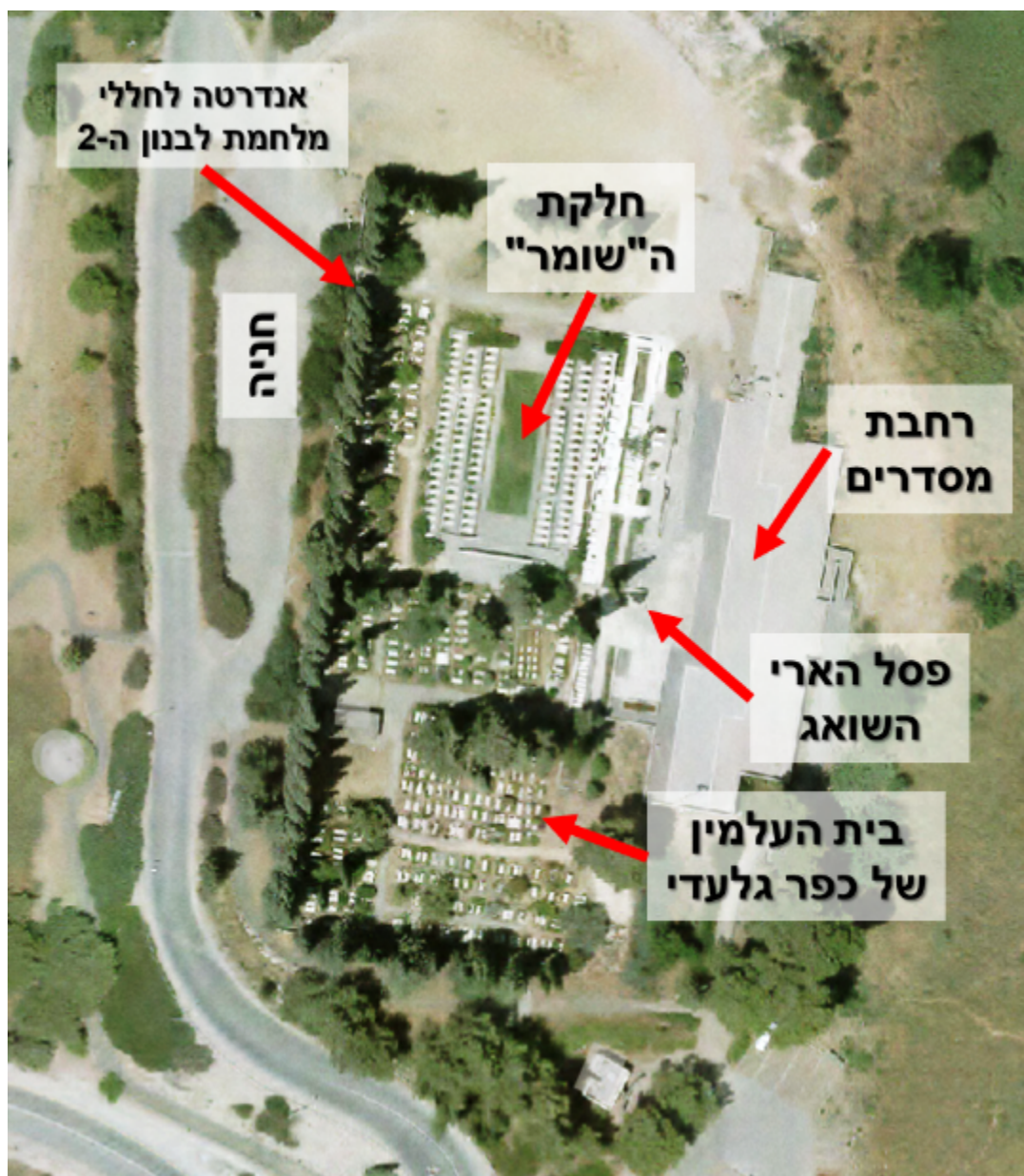

- בחדר בקומה העליונה מוקם מיצג להנצחת נשות המשק וגבורתן.
- ברחבת החצר המרכזית אפשר לראות אבן שמייצגת את מקום נפילתו של טרומפלדור.
- ז'בוטינסקי, שב-1920 קרא לעזוב את תל חי וכפר גלעדי בשל הקושי להגן על המתיישבים בהם, קורא חצי שנה לאחר המאורעות לחזור וליישב את המקום.
- לימים, ב-1926, שוב עוזבים מתיישבי תל חי את המקום ועוברים להתיישב בקיבוץ כפר גלעדי.

אתר 2: בית העלמין של כפר גלעדי ופסל ה"ארי השואג"

שעות פתיחה	יצירת קשר	איך להגיע?
פתוח		בכניסה לקיבוץ כפר גלעדי.
		וייז: בית קברות, כפר גלעדי
עלות כניסה	צריך הזמנה מראש?	נגישות לנכים?
כניסה ללא עלות	לא	כן
	יש שירותים?	שירותי הסעדה?
	לא	לא
הערות		

נקודת הדרכה 1: האנדרטה לחללי מלחמת לבנון ה-2

- באוגוסט 2006 פרצה מלחמת לבנון השנייה. חניון בית העלמין בכפר גלעדי הפך למקום התכנסות לקראת כניסה ללבנון למספר יחידות, ובהם יחידות מילואים.
- במהלך התכנסות של אחת מיחידות המילואים במקום נורתה רקטת קטיושה מלבנון, ופגעה פגיעה ישירה בקבוצת החיים. 12 חיילים נהרגו באותו אירוע.
- לקראת סופה של המלחמה מגיעות המשפחות השכולות למקום, מקימום גלעד זמני לזכר יקיריהם, ודורשות מצה"ל להקים במקום אנדרטה רשמית. האנדרטה מוקמת חודשים לאחר שבמקום כבר הוקמה אנדרטה זמנית, וכיום מתקיימות שתי האנדרטאות זו לצד זו.
- בית הקברות משמש את קיבוץ כפר גלעדי, והוא מכיל גם את בית הקברות ואתר ההנצחה לאנשי ארגון השומר, המסודר בצורת אספת חברים. חלק מאנשי השומר קבורים בחלקת השומר, כשחלקם נקברו במקום במקור וחלקם הועברו לאחר מותם ממקום קבורתם המקורי. אחרים רק מונצחים במקום באמצעות מצבות זיכרון.

נקודת הדרכה 2: פסל הארי השואג

- פסל הארי השואג ממוקם בצידו המזרחי של בית העלמין, באופן שצופה על עמק החולה למטה, על רמת הגולן, וכמובן שביום טוב רואים מפה את החרמון. הפסל הוא אנדרטה שנמצאת מעל קבר האחים לחללי תל חי, ובו קבורים ששת ההרוגים מאירועי ה-1 במרץ 1920 ("א באדר תר"פ), וכן שני חללים נוספים ממגיני תל חי שנהרגו ע"י פורעים ערבים שבועות לפני האירוע.
- הפסל נבנה ע"י אברהם מלינקוב, שעלה לארץ בתחילת גל העלייה השלישית, בסיום מלחמת העולם הראשונה, כחייל בגדודים העבריים.
- מלינקוב פנה ליצחק שדה והציע להקים אנדרטה ופסל לחללי תל חי. הצעתו מובאת למנהיגות היישוב היהודי, שמקבלת את ההצעה אבל מסרבת להעיר פסל כסף לטובת העניין. לבסוף נרתם לטובת העניין הלורד מונד, שמקים וועדה לבחינת העניין שבה חברים ביאליק ואנה טיכו. הוועדה מפרסמת מכרז שבו זוכה, באופן מפתיע, אברהם מלינקוב.
- הפסל הוא אחד מהפסלים הראשונים ב"זרם הכנעני" באומנות הישראלית, זרם שקרא לחזור למקורות של המקום, וראה בכנענים את אחת מההשראות לאומנות מקומית.

- האנדרטה מוקמת מאבן מקומית שנקראת "קונגלומראט כפר גלעדי", שהיא תלכיד של סוגי אבן שונים כשהבולט מביניהם הוא אבן גיר קשה. גוש האבן, במשקל 30 טונות, הובא באופן ידני ממחצבה סמוכה במאמץ שלקח יום שלם.

- מילינקוב היה אחד הפסלים היהודיים הראשונים שפעל בארץ ישראל, שטבע הרבה חידושים באומנות

הישראלית המתחדשת. הפדסטל שעליו עומד האריה, למשל, שואב את השראתו מהאובליסקים המצריים, והוא בעצם חלק מהפסל ולא אלמנט נפרד.

- מילינקוב שואב את השראתו מהאומנות האשורית, כפי שבאה לידי ביטוי בתבליטים שנמצאו באתרים ארכיאולוגיים מהתקופה האשורית. פניו של האריה פונות למזרח וראשו מורם בשאגה. הפסל כולו נמצא במגמה לכיוון מעלה. האריה שואג כלפי מעלה, ולא לעבר אויב כלשהו, באופן שלא מסמל כוח או ניצחון אלא כאב.

- הפסל נבנה בין השנים 1931 ו-1934, ונחנך בפברואר 1934, לקראת יום הזיכרון לחללי תל חי.

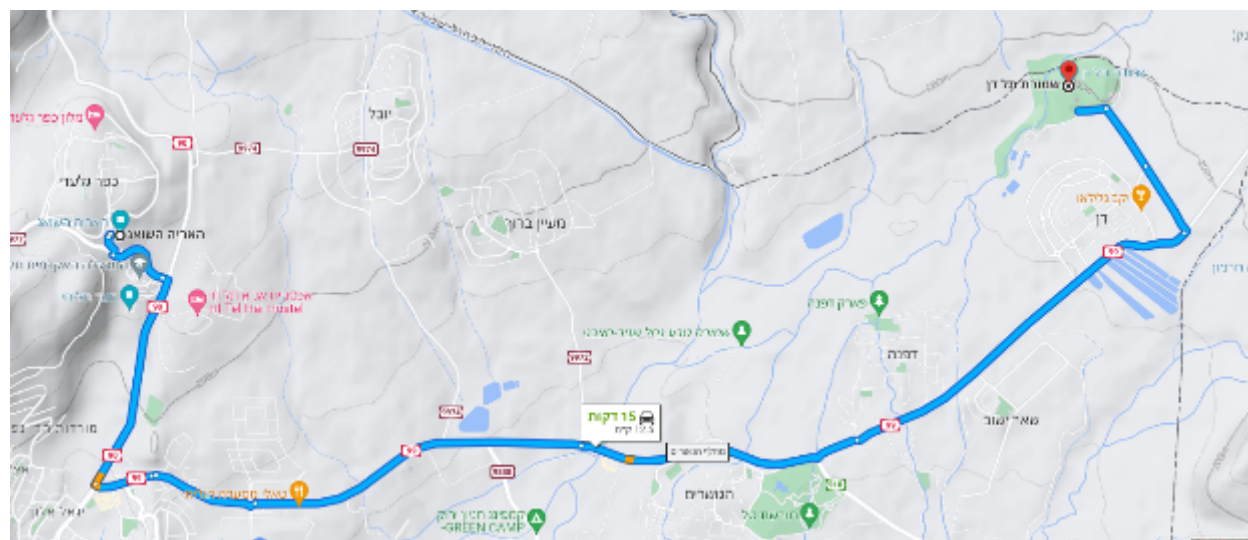
- על האנדרטה חקוקה הסיסמה הנודעת "טוב למות בעד ארצנו", וחקוקים שמות הנופלים, וביניהם שמות מלאים של שניים מהלוחמים ששמותיהם לא היו ידועים, שכן הם היו ידועים כ"שרף" ו"טוקר". מקימי האנדרטה היו צריכים לערוך תחקיר על מנת לגלות את שמם המלא.

- במעמד החשיפה של הפסל נרשמה אכזבה. מילינקוב השקיע מזמנו על מנת ללמוד התנהגות של אריות בגני חיות, אבל מחליט לבסוף על אריה אשורי שפונה מזרחה לעבר מקורותיו – מסופוטמיה. מילינקוב זכה לביקורת קשה על בחירתו האומנותית, ואף עוזב לבסוף את הארץ ועובר לגור בלונדון על מנת לברוח מגלי הביקורת.

- יום הקרב בתל חי, י"א באדר בלוח השנה העברי, הופך ליום עלייה לרגל לאנדרטה, ובו נערכים טקסים לזכר החללים. התפילה "יזכור עם ישראל..." נכתבה במקור ע"י ברל כצנלסון על הרוגי תל חי.

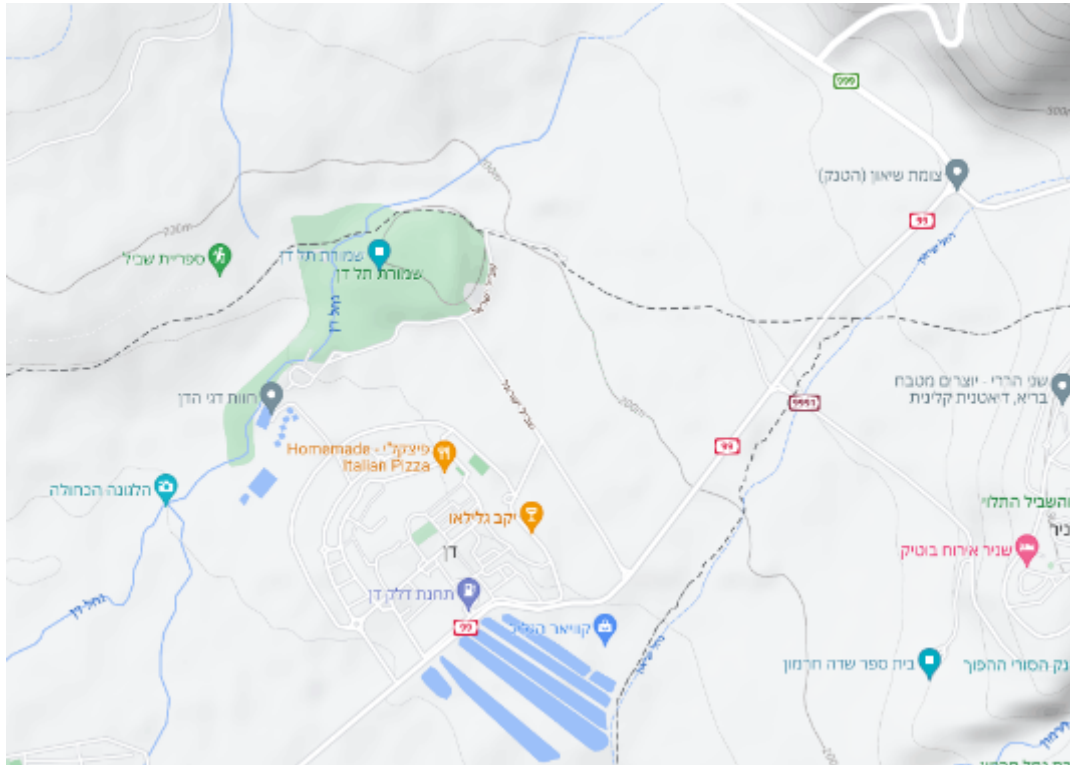
הדרכת דרך 1: מכפר גלעדי לשמורת הטבע תל דן

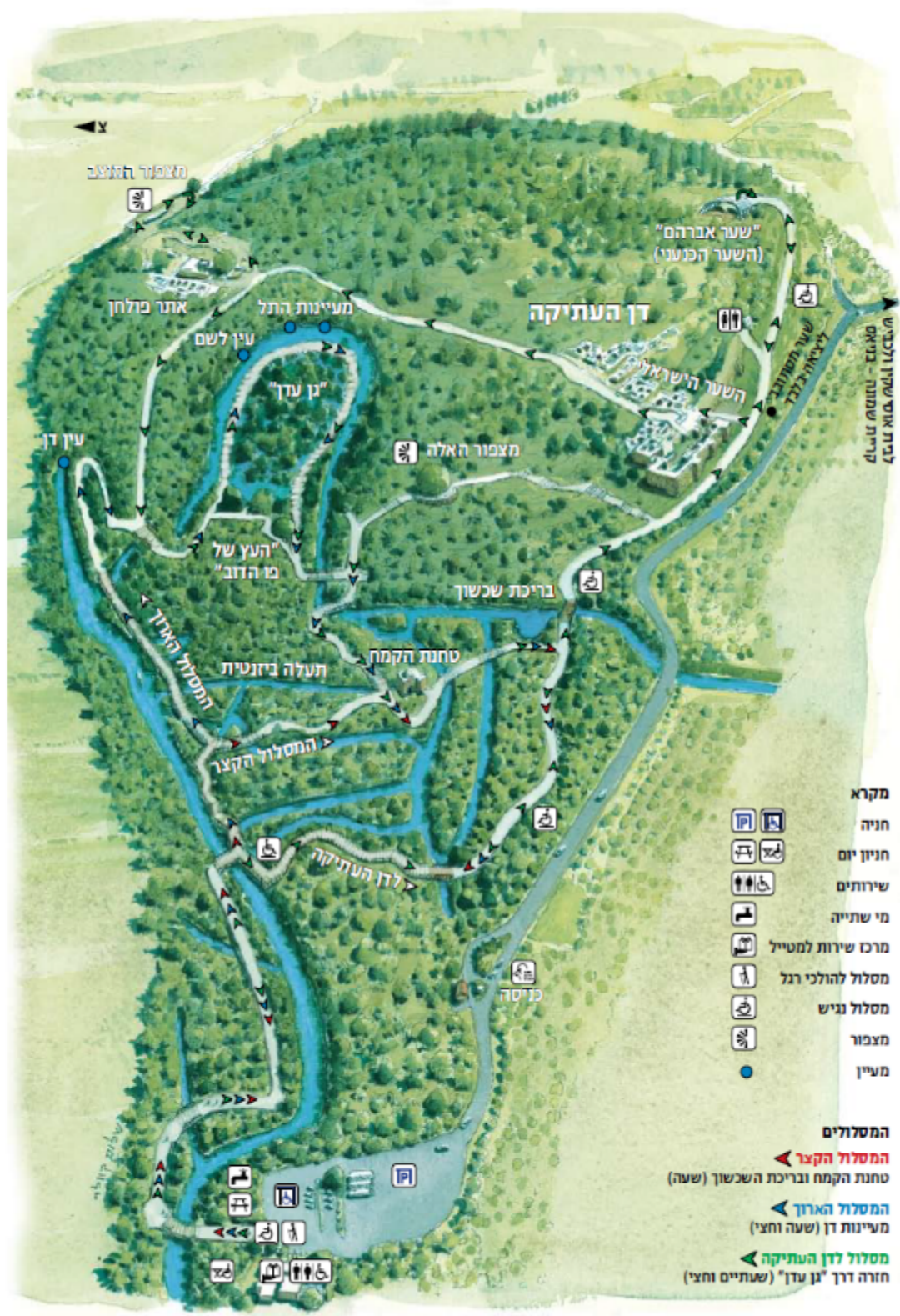

- אנחנו יוצאים מכפר גלעדי, חוזרים לכביש 90, ופונים דרומה.
- משמאלנו, היכן שנמצאת כיום אכסניית אנ"א תל חי, שרידי הכפר ח'מארה, שהיה אחד מארבעת נקודות ההתיישבות היהודיות באצבע הגליל בראשית המאה ה-20, ואשר נחרב בהתקפה ערבית ב-1919 וננטש.
- אנחנו פונים שמאלה לכביש 99 בצומת המצודות. צומת המצודות נקרא ע"ש "מצודות אוסישקין", קבוצת יישובים שהוקמו בזמן מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט (1936 – 1939) באצבע הגליל על מנת לחזק אותו, ובהם הקיבוצים דן ודפנה, המושב בית הילל, וכן היישוב נחלים שלימים ננטש ועבר לאזור פתח תקווה.
- באזור יש אטרקציות תיירותיות לרוב, בעיקר סביב פעילויות הקשורות במים כגון קיאקים, אבובים ועוד, וכן מגוון של אפשרויות לינה. במעיין ברוך יש מוזיאון לאדם הקדמון (בתיאום מראש), אתר קמפינג גדול ומסודר וקיאקים.
- מימין אנחנו עוברים את הכניסה למסלול נחל שניר, שכולל הליכה במים, ולאחריו הכניסה לקיבוץ הגושרים שבו יש מלון פופולארי. בהמשך מימין – חורשת טל, שבה אתר קמפינג ובריכות שכשון קרירות.
- ממשיכים בכביש 99 מזרחה, ועוברים את היישוב שאר ישוב, והכניסה לאנדרטה לחללי אסון המסוקים.
- אחרי הקיבוץ דן אנחנו פונים שמאלה לכיוון שמורת הטבע תל דן.

אתר 3: תל דן

שעות פתיחה	יצירת קשר	איך להגיע?
א-ה, שבת: 8:00-17:00 ו' וערבי חג: 8:00-16:00 בשעות חורף האתר נסגר שעה אחת מוקדם יותר.	טלפון: 04-6951579 או *3639, מוקד רשות הטבע והגנים. המוקד זמין גם בווטס אפ: 054-9642434	על כביש 99 (קריית שמונה-מסעדה), כ- 11 ק"מ מזרחית לצומת המצודות. בסמוך לקיבוץ דן. כתבו בוויז: שמורת טבע תל דן
עלות כניסה	צריך הזמנה מראש?	נגישות לנכים?
מבוגר/בקבוצה: 28 ₪ / 24 ₪ ילד / בקבוצה: 14 ₪ / 12 ₪ סטודנט: 24 ₪ חייל: 14 ₪ אזרח ותיק: 14 ₪	לא	כן
	יש שירותים?	שירותי הסעדה?
	כן	קיוסק במקום
	אפשר לבקש מהנהג לחכות ביציאה האחורית, ליד השער הכנעני, על מנת לא לחזור את כל המסלול בחזרה.	
הערות		

נקודת הדרכה 1: כניסה לשמורת הטבע תל דן

- לרוב ייקח סיור בתל דן כשעה עד שעה ורבע, וזאת ללא בילוי בבריכות השכשוך שיש במקום. הסיור ישלב סיור טבע – מעיינות, צמחייה, בעלי חיים; וכן סיור היסטורי ארכיאולוגי.
- משמאל – בית אוסישקין, שמכיל ממצאים ארכיאולוגיים מהאתר. מימין חניון האוטובוסים.
- אנחנו נכנסים לשמורת הטבע ומתחילים ללכת במסלול לאורך פלגי המים, במטרה להגיע לקצה השני של השמורה, ולהתחיל את הסיור באתר העתיק ביותר, השער הכנעני, ומשם לחזור באופן כרונולוגי דרך השער הישראלי.
- לאורך השבילים אפשר להבחין בעקבות בעלי חיים וכן במחילות של חזירי בר בין הצמחים.

נקודת הדרכה 2: הבולען

- זהו בולען קרסטי, ייחודי בארץ ואף בעולם. בעיר דן הקדומה היה מעיין בתוך היישוב, והאתגר היה דווקא להוציא את המים מהעיר ולא להכניסם ממעיין שהיה מחוץ לעיר, כפי שראינו בערים עתיקות אחרות בארץ (מגידו, ירושלים, חצור...), ומוצא המים היה נקודת התורפה בהגנה על העיר. הבולען הוא בעצם מוצא מי מעיין דן מתקופת הברונזה.

נקודת הדרכה 3: עין דן

- עין דן הוא המעיין הקרסטי הגדול ביותר במזרח התיכון, שבו נובעים כ-250 מיליון קוב מים בשנה. המעיין מנקז אליו את מי החרמון שמחלחלים לאדמה במעלה ההר, ונובעים כאן.
- המרחב כולו עשיר במעיינות, שמזינים את שלושת מקורותיו של הירדן: נהר החצבאני, הבניאס והדן (חב"ד).
- מיד לאחר המעיין, מצד שמאל, אפשר לראות שרידים מחומת העיר בתקופה הכנענית (למטה).

נקודת הדרכה 4: שער אברהם, השער הכנעני

- אנחנו עומדים מול שער העיר בתקופה הכנענית, תקופת הברונזה התיכונה, מהמאה ה-18 לפנה"ס. בתקופת הברונזה היה שם העיר "ליש" או "לשם". שם העיר מופיעה בכתבי המארות המצריים (המאות ה-18-19 לפנה"ס), וכן בכתבי אוגרית (המאות ה-13-12 לפנה"ס).
- בספר בראשית מוזכר סיפור שבו נשבה לוט, אחיינו של אברהם, על ידי ארבעת מלכי הצפון. אברהם רודף אחריהם "עד דן": **"וַיִּשְׁמַע אַבְרָם, כִּי נִשְׁבָּה אַחִיו; וַיִּרְקֶה אֶת-חֲנִיכָיו יְלִידֵי בֵיתוֹ, שְׂמֹנֶה עָשָׂר וְשָׁלֹשׁ מֵאוֹת, וַיִּרְדְּף, עַד-דָּן; וַיַּחֲלֶק עֲלֵיהֶם לַיְלָה הוּא וְעַבְדָּיו, וַיִּכְּסוּ; וַיִּרְדְּפֵם, עַד-חֹבֶבָה, אֲשֶׁר מִשְׁמָאל, לְדִמְשֶׁק; וַיָּשָׁב, אֶת כָּל-הָרָקָשׁ; וְגַם אֶת-לוֹט אַחִיו וְרָקְשׁוֹ הַשִּׁיב, וְגַם אֶת-הַנָּשִׁים וְאֶת-הָעָם."** (בראשית י"ד:14). האזכור של העיק דן בסיפור אברהם נגוע באנכרוניזם, שגן בתקופה הזו שם העיר לא היה דן, כאמור אלא ליש או לשם.
- אם אכן הגיע אברהם ללשם, ונכנס לעיר, אזי זהו השער שדרכו הוא נכנס לעיר, ועל שמו נקרא השער (או על שם החופר שגילה את השער – אברהם בירן). השער עצמו בנוי בצורת קשת, וזהו מבנה הקשת הקדום ביותר בעולם, כ-1000 שנה לפני שהרומאים המציאו את הקשת כסגנון אדריכלי.
- העיר יושבת על דרך ראשית שחיברה את מישור החוף לעיר הגדולה דמשק. על דרך זו נבנתה לימים מצודת ענק בשנת 1200 לסה"נ – קלעת נמרוד.

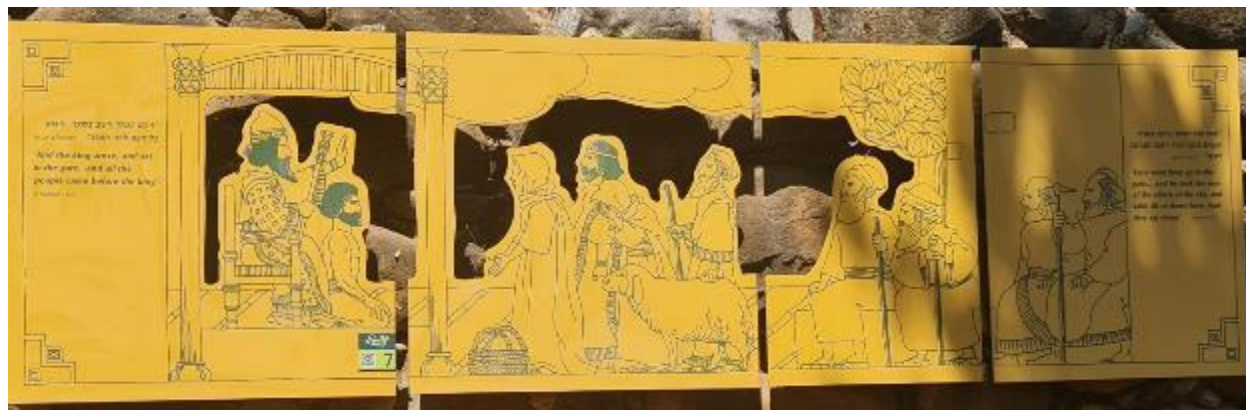
- בספר שופטים נאמר ששבט דן קיבל נחלה באזור גוש דן של ימינו, אולם לימים דחקו הפלישתים את רגלי השבט מאזור גוש דן והוא נאלץ למצוא לעצמו נחלה חדשה. מנהיגי השבט שולחים שליחים לחקור את הארץ. השליחים מגיעים לאזור שבט אפרים, שם הם פוגשים כהן שלוקח אותם צפונה לעיר ליש. אנשי השבט מגיעים לעיר ליש ומתרשמים מהמקום. הם גם מתרשמים שהעיר מבודדת דיה ומרוחקת מהערים הגדולות צור וצידון,

כך שאם הם יתקפו את העיר לא יוכלו בני העיר לקבל סיוע. אנשי השבט מחליטים לתקוף וכובשים את העיר (שופטים י"ח).

- אנשי שבט דן מקימים בעיר אתר פולחני, אותו מנהל איש בשם מנשה משבט לוי, ואכן לימים נמצאה כתובת עליה נכתב "לאל אשר בदन", מהתקופה ההלניסטית.
- בתקופת הברונזה המאוחרת העיר מצטמצמת, והשער המזרחי, שער אברהם, ננטש, מכוסה באדמה והופך להיות חלק מהחלקלקה של חומת העיר. כיסוי זה באדמה סייע בשימורו עד לגילוי ע"י אברהם בירן. כיום מקורה השער בכיפה, על מנת לשמור עליו מפגעי הגשם.

נקודת הדרכה 5: השער הישראלי

- אנחנו נמצאים בשער העיר מהתקופה הישראלית. השער שימש בתקופת הברזל 2, בין המאות ה-8 וה-9 לפנה"ס. ברחבת השער היה יושב המלך על כס המשפט, והשלט ברחבת השער ממחיש את הסיטואציה.

- הממצא הכי חשוב במקום התגלה במקרה בשנת 93. היה זה לוח אבן שנכתב ככל הנראה ע"י סופרי המלך חזאל הארמי, שהתפאר בניצחונו על שני מלכים: "[קטלתי את יהו]רם בן [אחאב] מלך ישראל וקטלתי את אחז[יהו] בן [יהורם מלך] בית-דוד". חשיבותה של הכתובת היא בכך שזהו האזכור החוץ מקראי היחידי לקיומו של שושלת מלכים לבית דוד.
- האירוע מוזכר גם בספר מלכים ב' (פרק ט'), שם מוזכר זהה זה דווקא יהוא שחיסל את שני המלכים, כאשר הסברה היא שיהוא עשה זאת בשליחותו של חזאל מלך ארם, והפך למלך על ישראל בעצמו.
- במאה ה-11 הופכת העיר הכנענית ליש לעיר הישראלית דן, ובה מתפתח פולחן מצבות, שלימים נהרס במצוות המלך יאשיהו כחלק מרפורמות אחדות הפולחן שהוא מיישם.
- במאה ה-10 התפצלה הממלכה המאוחדת לממלכת ישראל, בצפון, וממלכת יהודה, בדרום, וזאת בשל התמרדות שבטי הצפון על גובה המיסים בימי שלמה ורחבעם יורשו. ירבעם בן נבט, שהנהיג את שבטי הצפון והפך למלך ישראל, מקים בן מוקד פולחני צפוני לאלוהי ישראל סביב פולחן העגלים, בנוסף למוקד פולחני דרומי שהוקם בבית אל.

- השער שבו אנחנו נמצאים הוקם בימי אחאב בן עמרי, שהיה ממלכי ישראל החזקים שחיזק והגדיל את העיר. העיר התפתחה והתרחבה, וכל הרחבה של העיר מצריכה שער חדש, ואחאב בנה במקום מערכת של שערים בעלי שישה תאים.
- בשער העיר היה אפיריון שנשען על 4 אבנים עגולות מעוצבות (בתמונה למעלה), ועליו ישב המלך. שניים מהאבנים האלה, אחד מקורי והשני משוחזר, אפשר לראות ברחבת השער עד ימינו.

- השער שבנה אחאב ישב על דרך קדומה יותר, מימי ירבעם בן-נבט, דרך שהובילה לאתר הפולחני של העיר אליו נמשיך מהשער הזה. בדרך לאתר הפולחני נעבור שני שערים, שמייצגים תקופות מוקדמות יותר של העיר, אחד מימי ירבעם בן-נבט והשני מימי ירבעם השני, אולם לא ברור איזה שער שייך לאיזה מלך.
- כמו כן, בדרך לאתר הפולחני נוכל לראות אזור חפירות, ובו אפשר לראות "בור התנחלות" מתקופת הברזל 1 - תקופת ההתנחלות (משמאל). בבור מסוג זה היו מניחים כדים מסוג פיטאס.

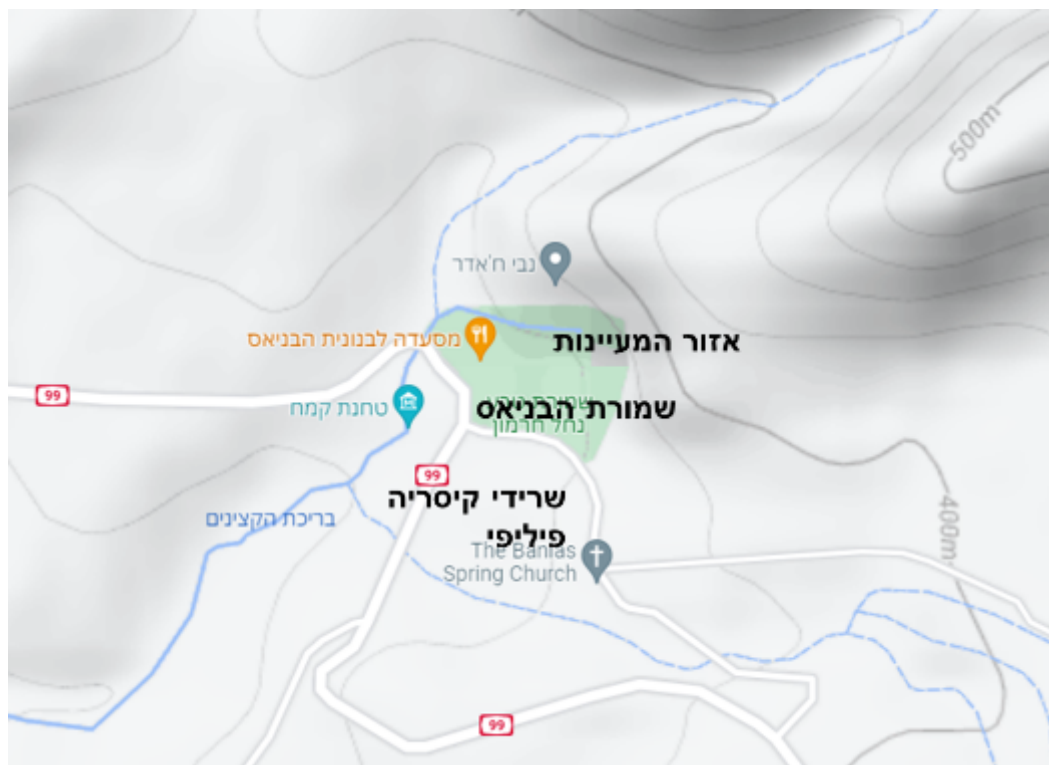
נקודת הדרכה 6: האתר הפולחני

- מולנו אתר פולחני משתי תקופות שונות. האתר הנמוך יותר, קרוב יותר אלינו, הוא מתקופת הברזל 2, ובו נמצאה קרן מזבח שממנה שוחזר מבנה המזבח כולו.
- בספר ויקרא נאמר שאסור לעלות למזבח בכבש, אלא רק במדרגות, ואילו למזבח כאן הייתה עלייה בכבש. כמו כן נמצאה מערכת תעלות שתפקידה הייתה לנקז את הנוזלים מהמזבח. ההשערה היא שהמזבח נבנה בתקופת ירבעם בן נבט, שהקים את המזבח עם כבש בכוונה כדי לייצר בידול בינו לבין ממלכת יהודה.
- בכניסה למתחם, מצד שמאל, חדר הכוהנים, ולידו חדר שבו נמצאו עצמות של אלפי בעלי חיים – כולם כשרים. עובדה זו מראה שירבעם אמנם ביקש להיבדל ממלכת יהודה, אולם הדת אותה הנהיג בממלכת ישראל הייתה דת אלוהי ישראל.
- מעל האתר מתקופת הברזל, ורחוק מאיתנו, אפשר לראות שרידים של אתר פולחני מהתקופה ההלניסטית (המאות 4-3 לפנה"ס). באתר זה נמצא הכתובת "לאל אשר בדן".
- במאה ה-3 יורדת דן בחשיבותה, ובמקומה עולה חשיבותה של העיר בניאס הסמוכה. העיר דן, או ליש קודמתה, הייתה עיר מרכזית במשך כ-1,600 שנים, מראשית האלף השני לפנה"ס, ובאחרית ימיה כל שנשאר ממנה הוא מקדש הלניסטי.

אתר 4: שמורת טבע נחל חרמון - הבניאס

שעות פתיחה	יצירת קשר	איך להגיע?
א-ה, שבת: 8:00-17:00 ו' וערבי חג: 8:00-16:00 בשעות חורף האתר נסגר שעה אחת מוקדם יותר.	טלפון: 04-6902577 או *3639, מוקד רשות הטבע והגנים. המוקד זמין גם בוואטס אפ: 054-9642434	מכביש 99, מקרית שמונה או ממסעדה כ-15 דקות. כתבו בוויז: שמורת טבע נחל חרמון – בניאס
עלות כניסה	צריך הזמנה מראש?	נגישות לנכים?
מבוגר/בקבוצה: 28 ₪ / 24 ₪ ילד / בקבוצה: 14 ₪ / 12 ₪ סטודנט: 24 ₪ חייל: 14 ₪ אזרח ותיק: 14 ₪	לא	כן
	יש שירותים?	שירותי הסעדה?
	כן	קיוסק במקום

סביבת האתר

מסלול 4 (אדום): 45 דקות הליכה מסלול טבעי, השביל התלוי דרך מפל הבניאס וחזרה לחניון המפל (אתרים 41-43, 37-35). 41. צומת שבילים ליד גשר המפל 42. תחילת השביל התלוי 43. מסלול טבעי לשביל התלוי	מסלול 3 (כחול): 90 דקות הליכה למפל הבניאס, סיום בחניון המפל (אתרים 31, 37-31, 8-1). 31. בריכת הקצינים 32. טחנת קמח אום ראעי 33. טחנת קמח נדירה 34. מצפור המפל 35. מפל הבניאס 36. מצפור 37. חניון המפל	מסלול 2 (סגול): 45 דקות הליכה לארמון אגריפס וחזרה לחניון המעינות (אתרים 21, 26-21, 8-1). 21. כניסה לארמון אגריפס השני 22. מעברים תת-קרקעיים 23. רחבת תצפית 24. ארמון אגריפס השני 25. בית הכנסת 26. הקאדרו	מסלול 1 (צהוב): 45 דקות הליכה לעיר הצלבנית וחזרה לחניון המעינות (אתרים 11, 17-11, 8-1). 11. גשר בטון סורי הרוס 12. השער הממלכי 13. קבר שיח' סיד' איברהים 14. החומה הצלבנית 15. חפיר 16. מגדל פינה 17. שטח חפירות	שמורת טבע נחל חרמון (בניאס): שימו לב - המספרים המופיעים במפה אינם רציפים. 1. חניון המעינות 2. מעיינות הבניאס 3. מקדש פאן ומערת הפאן 4. קבר נבי חדר 5. שריד מתקופת הורדוס 6. גשר רומי 7. תחנה הידרואלקטרית 8. טחנת קמח מטרופ
---	--	--	---	---

נקודת הדרכה 1: המעינות

- אנחנו מתחילים את הסיוור באתר באזור מעיינות הבניאס, בחלק הצפון-מזרחי של שמורת הבניאס (נקודה #2 במפת האתר), שבו הדגש הוא היסטורי ונוצרי, ופחות טבעי. לצליינים יספיקו כ-35 עד 40 דקות באתר.
- בסוף המאה ה-3 לפנה"ס מתקיים באזור, ספציפית בעיר דן, פולחן הלניסטי.
- בתקופת מלחמת הדיאדוכים, בשנת 200 לפנה"ס, מתקיים קרב מכריע בין בית סלווקוס, יורש אלכסנדר הגדול שבסיסו בסוריה, לבין בית תמי, יורש נוסף של אלכסנדר הגדול שבסיסו במצרים.
- הקרב מתועד ע"י ההיסטוריון פיליביוס, שמספר שבקרב מעורבים גם כוחות רכובים על פילים, ושהקרב נערך במקום בשם פאניון. בקרב מנצחים הסלווקים, וסוריה וארץ ישראל עוברות לידי בית סלווקוס למשך שנים רבות.
- השם פאניון מתייחס לאל הלניסטי בשם פאן, שדמותו היא גוף אדם עם ראש עז. הוא היה ידוע בשל רדיפתו אחרי נימפות ובכך שהיה מחלל בחליל פאן (משמאל).
- הסלווקים מקימים קו של מבצרים ששמרו מפני חדירה של תלמים לשטחם. במאה ה-2 וה-1 לפנה"ס האזור מיושב ע"י יהודים, אולם בשנת 66 לפנה"ס מגיע פומפיוס בראש צבא רומי, כובש את ארץ ישראל ומרכז את כל היהודים בשלושה מרחבים שהיו מיושבים ע"י יהודים במקור: עבר הירדן, הגליל ויהודה. העיר פאניאס עוברת לידיים הלניסטיות.

- אוגוסטוס נותן את העיר פאניאס להורדוס, שמקים במקום מקדש לאוגוסטוס, שמתואר שנמצא בתוך מערה מעל המעינות.
- לאחר מות הורדוס נחלקת ממלכתו בין שלושת בניו, פיליפוס, ארכילאוס ואנטיפאס. פיליפוס בונה בפאניאס את קיסריה פיליפי, ששמה מכילה את שם הקיסר הרומי ואת שמו שלו; אנטיפאס בונה את טיבריוס (טבריה), על שם הקיסר טיבריוס. וארכילאוס בונה את ארכילאה, על שמו. לימים ארכילאה מושמדת ע"י הרומים, ואילו טבריה וקיסריה פיליפי שורדות.
- שם העיר, שהתחיל מפאניון, המשיך כפאניאס, מוחלף כעת לקיסריה פיליפי.
- ע"פ הברית החדש למקום מגיע ישוע עם תלמידיו לקיסריה פיליפי, ושואל אותם: **"כִּשְׁבָּא יֵשׁוּעַ אֶל סְבִיבוֹת קִיסְרִיָּה שֶׁל פִּילִיפּוֹס שָׁאֵל אֶת תַּלְמִידָיו: "מָה אֹמְרִים הָאֲנָשִׁים עַל בֶּן־הָאָדָם, מִי הוּא?" הָשִׁיבוּ: "יֵשׁ אֹמְרִים, 'יֹחֲנָן הַמִּטְבִּיל'; אֲחֵרִים אֹמְרִים, 'אֱלִיהוּ'; וְאֲחֵרִים - 'יִרְמְיָהוּ אוֹ אֶחָד מֵהַנְּבִיאִים'."** שָׁאֵל אוֹתָם: **"וְאַתֶּם מָה אֹמְרִים, מִי אֲנִי?" עָנָה שְׁמַעוֹן כִּיפָא וְאָמַר: "אַתָּה הַמָּשִׁיחַ, בֶּן־אֱלֹהִים חַיִּים!"** " (מתי ט"ז 13-16).
- בתגובה מברך ישוע את שמעון כיפא, ואומר לו: **"אַשְׁרִיךָ שְׁמַעוֹן בְּרִי־יוֹנָה, כִּי לֹא בָשָׂר וָדָם גָּלָה לָךְ, אֲלָא אֲבִי שְׁבַשְׁמַיִם; וְגַם אֲנִי אֹמֵר לָךְ כִּי אַתָּה כִּיפָא וְעַל הַצּוֹר הַזֶּה אֶבְנֶה אֶת קְהֵלְתִּי וְשַׁעְרֵי שְׂאוֹל לֹא יִגְבְּרוּ עָלֶיהָ; אֶתֵּן לָךְ אֶת מַפְתָּחוֹת מַלְכוּת הַשָּׁמַיִם וְכָל מָה שֶׁתֹּאסֹר עַל הָאָרֶץ יִהְיֶה אָסוּר בַּשָּׁמַיִם, וְכָל מָה שֶׁתִּתֵּר עַל הָאָרֶץ יִהְיֶה מְתֵר בַּשָּׁמַיִם."** " (מתי ט"ז:17-19).
- האירוע הזה העניק לשמעון בר יונה את הכינוי פטרוס (סלע), והפך את פטרוס ואת יורשיו למחזיקי המפתחות למלכות השמיים. לימים הפך פטרוס לבישוף של רומא, ויורשיו הם האפיפיורים עד ימינו.
- המערה בפניאס נתפסה כפתח לגיהנום, ודווקא מפה קובע ישוע שהוא יבנה את קהילתו.
- לימים מועבר מרחב פאניאס לידיה של אגריפס השני, נינו של הורדוס ואחיה של ברניקי, והוא זה שהופך את פאניאס לעיר משמעותית, ואפילו מארח את הקיסר טיטוס בעיר.
- בתקופה הביזאנטית נבנו באזור כנסיות, ובתקופה המוסלמית הופך שמה של העיר לבאניאס, שכן הערבים לא יכולים להגות "פ". במקורות היהודים נקראת העיר פאמיאס, וזאת כדי לא להגות שם של אל הלניסטי – פאן.

נקודת הדרכה 2: המערה והמקדשים

- אנחנו יוצאים מאזור המעיינות צפונה לעבר המקדשים והמערה (3 במפת האתר).
- בעבר הייתה המערה (למטה מימין) מקור המעיין, אולם רעידות האדמה במקום העתיקו את מקום הנביעה מהמעין למקום אחר. לפני המערה, משמאלנו למטה, אפשר לראות שרידים של כנסייה ביזאנטית ושל אמת מים (למטה משמאל).

- המתחם שבו אנחנו נמצאים הוא המקדש לאל פאן. בקירות אפשר לראות גומחות שבהם היו שמים דמויות של האל פאן. בכל גומחה יש כתובת ביוונית המוקדשת לתורמים ומציית את שנת ההקמה. כל הגומחות הן מהמאה ה-1 לסה"נ.
- אנחנו ממשיכים בשביל בין השרידים, ומגיעים למקדש לאל פאן והעצים הרוקדות. בתקופה ההלניסטית ראו חסידיו של האל פאן בעצים כחיה קדושה.

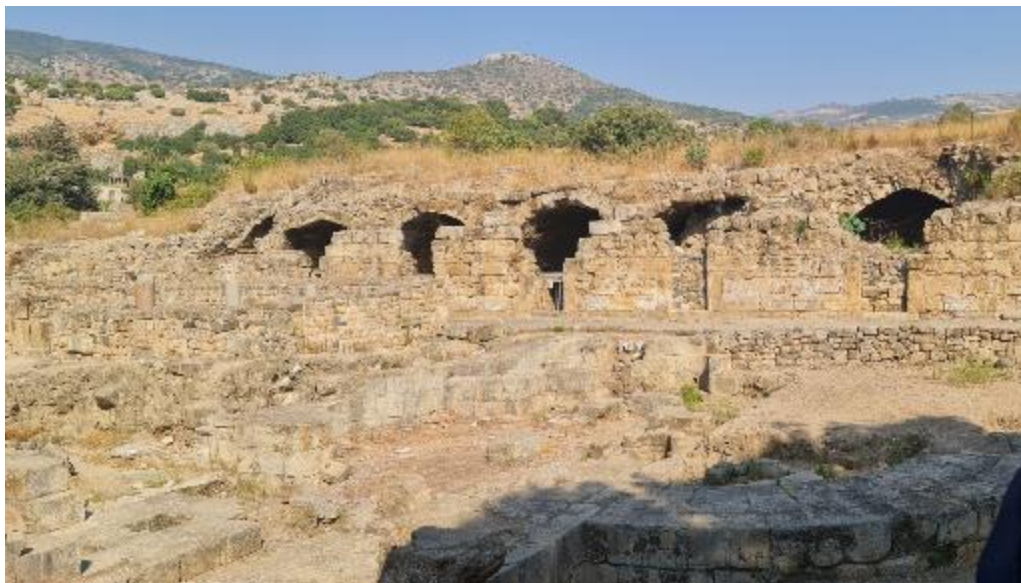

נקודת הדרכה 3: קיסריה פיליפי

- אנחנו יוצאים משטח שמורת הטבע וחוצים את הכביש לעבר שרידי העיר קיסריה פיליפי בשער חד כיווני, לאחר שביקשנו מהשומר באתר לפתוח לנו. אפשרות שניה היא לעשות את המסלול הסגול (ראה מפת האתר) ולהגיע לעיר ממערב.
- אחד האתרים המשמעותיים בין שרידי העיר הוא ארמון אגריפס (#24 במפת האתר). זהו הארמון היחידי מהמאה ה-1 לסה"נ שעומד על תילו.

- הקמרונות שאפשר לראות מימין לארמון נחשדו בתחילה כצלבנים, אולם היום מסכימים החוקרים שאלו הם קמרונות רומיים ששימשו כמחסנים של ארמון אגריפס, ולצידם מבנה בית כנסת (#25), שקיומו במקום מנע את המשך החפירה באזור זה של האתר.

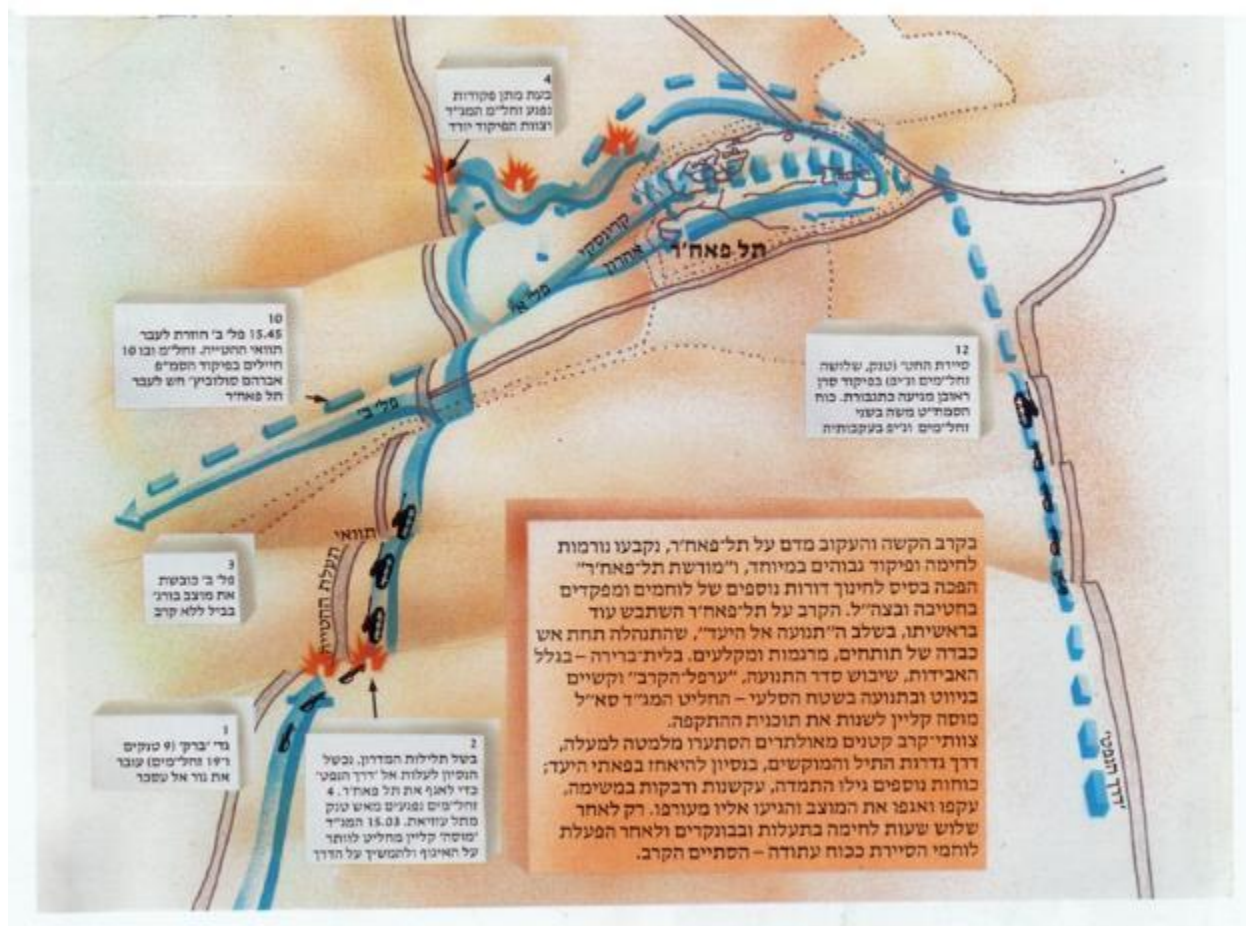
- באתר אפשר לראות את צירי התנועה העיקריים של העיר – הקארדו והדקומנוס, ולצידם שרידים של כנסייה ביזאנטית. הקארדו המשיך מכאן עד לאזור המקדשים שבו ביקרנו מוקדם יותר.
- קיסריה פיליפי – פאניאס הייתה עיר גדולה ומרשימה. לפי יוספוס היו בה תיאטרון ואמפיתיאטרון. גם המחבר המוסלמי אל-מקדסי מספר על באניאס שהייתה עיר גדול ואף נוחה יותר מדמשק.
- ביציאה בחזרה לחניית האוטובוסים אפשר לראות מגדל – מבצר, שקירותיו בנויים מסגנונות שונים מתקופות שונות שמייצגות את ההיסטוריה של העיר, החל מהתקופה הרומית-ביזאנטית ועד לתקופה המודרנית (למטה).

אתר 5: תל פאח'ר – מצפה גולני

שעות פתיחה	יצירת קשר	איך להגיע?
פתוח		מהבניאס ממשיכים צפונה בכביש 99 כ-350 מטרים, ואז פונים שמאלה חכיון מצפה גולני. נוסעים בכביש הצדדי כ-2.5 ק"מ עד להגעה. וייז: מצפה גולני
עלות כניסה	צריך הזמנה מראש?	נגישות לנכים?
כניסה ללא עלות	לא	כן
	יש שירותים?	שירותי הסעדה?
	לא	לא

נקודת הדרכה 1: מצפה גולני – תל פאח'ר

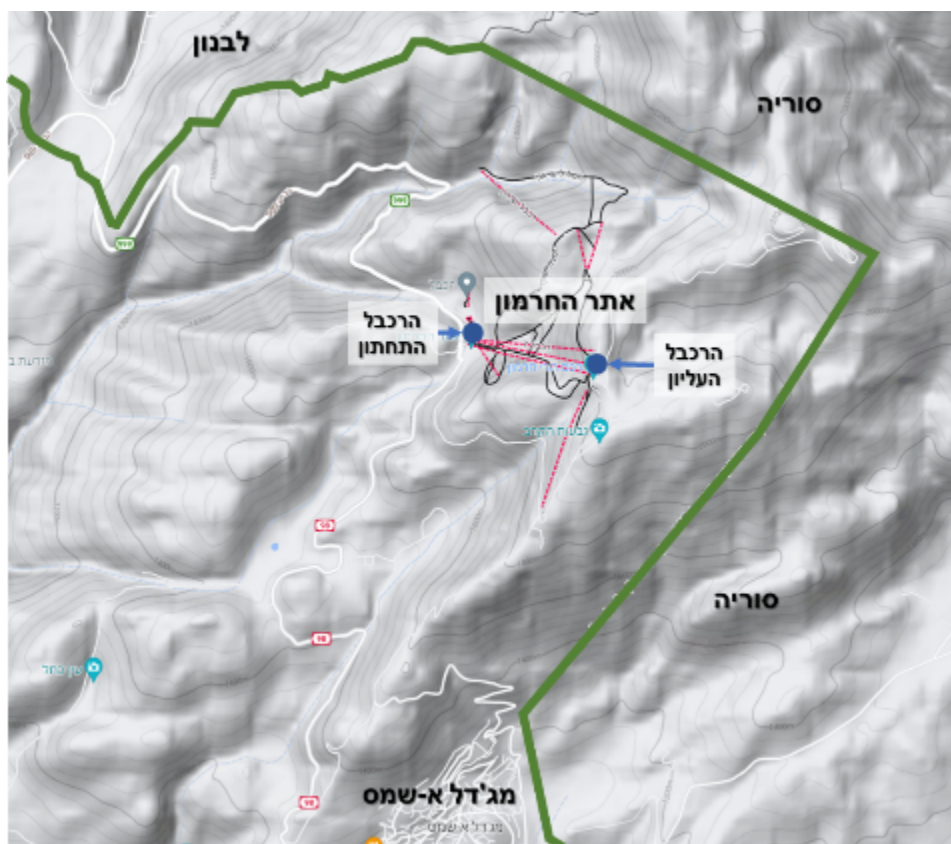
- אנחנו נמצאים בתל פאחר, שהיה מוצב סורי עד למלחמת ששת הימים. בתצפית למטה לעמק אפשר לראות את כל היישובים שהוטרו מטרטוף של הפגזות סוריות.
- במבט לימין, לכיוון צפון, אפשר לראות את אזור אצבע הגליל, את החרמון ואף את לבנון. בתל עצמו נמצאו שרידים ארכיאולוגיים מכל התקופות, החל מתקופת האבן.
- התל בנוי על שתי שלוחות שכיוון מזרח – מערב. אנחנו עומדים על השלוחה הצפונית, כאשר בינינו לבין השלוח הדרומית עובר ערוץ קטן.
- הגבול בין ישראל לסוריה התקבע סביב השנים 1948 ו-1950. ישראל התחייבה לא לגעת בכנרת, אולם היא לא עומדת בהתחייבותיה, והכנרת הופכת למקור המים העיקרי של ישראל, וממנה נשאבים מים למוביל הארצי, כמו כן גוברת פעילות הדיג של ישראל בכנרת. הפרת ההתחייבות הזו, בנוסף לייבוש החולה, נתפסו ע"י הסורים כהתגרות ישראלית וכאיום משמעותי.

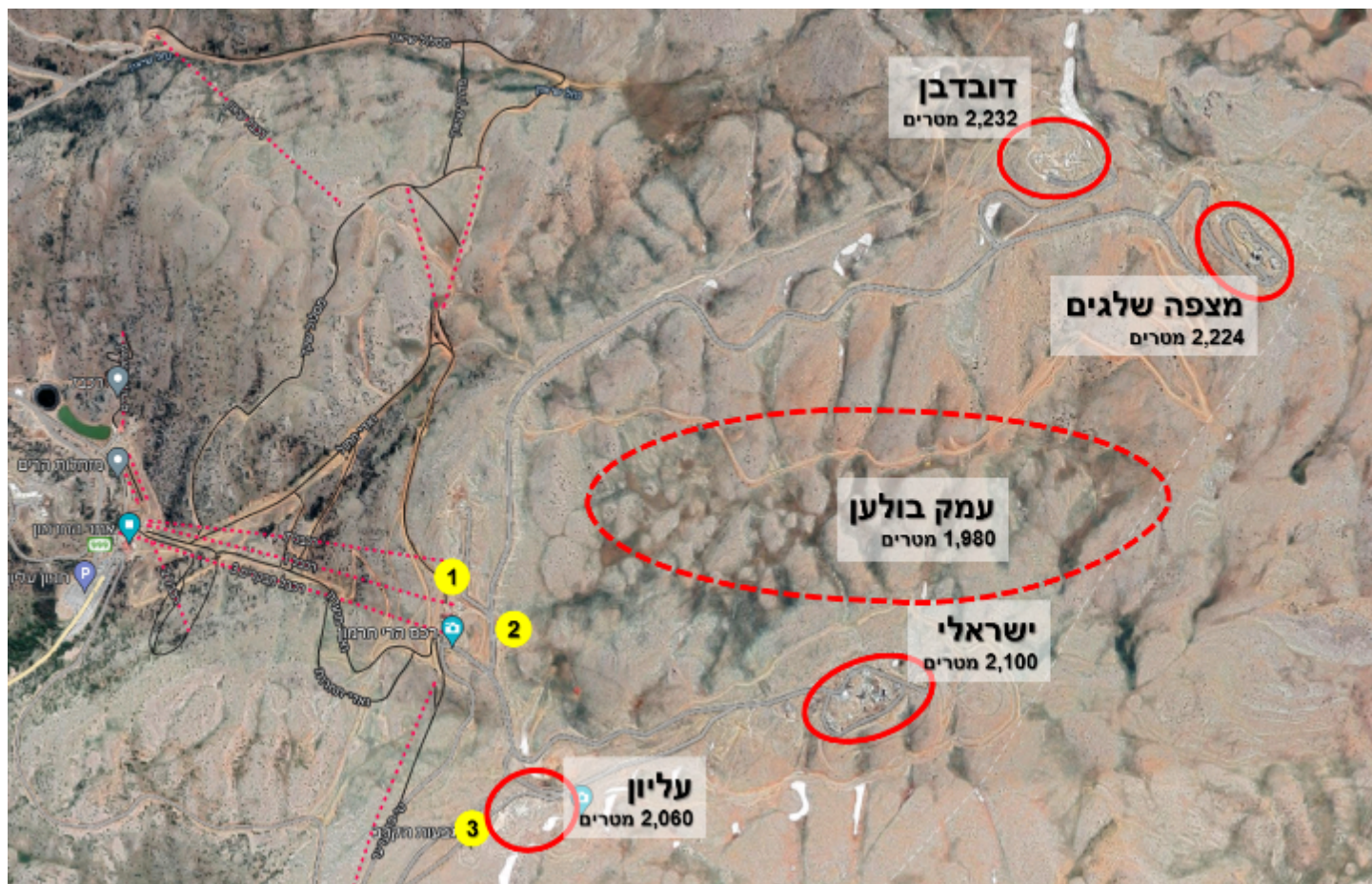
- הסורים מתלוננים לארגון האומות המאוחדות, ואף פועלים להטיית המים מהגולן על מנת שישראל לא תקבל אותם, וזאת לפי מידע שאסף המרגל הישראלי אלי כהן.
- בתסכולם פותחים הסורים בשגרה של הפגזות מהגולן לעבר היישובים בעמק, הפגזות שגובות מחיר כבד של 158 הרוגים בצד הישראלי במשך השנים.
- מלחמת ששת הימים החלה במרחב סיני, והתמקדה בהתחלה בלחימה מול מצרים וירדן. לאחר הפוגה קלה בלחימה בגזרות העיקריות הופנתה תשומת הלב גם ללחימה בצפון מול סוריה, וזאת על מנת לשים קץ להצקות הסוריות ולאינומים הסורים על מקורות המים.
- הפעולה ברמת הגולן החלה במבצע של הפצצות אוויריות של חיל האוויר הישראלי לעבר מוצבים סוריים ברמה, על מנת "לנקות" את אלה מכוחות סוריים ולאפשר לכוחות היבשה של צה"ל לכבוש את השטח.
- תל פאח'ר היה נקודה אסטרטגית במורדות הגולן, וכוח גולני קיבל את הזכות לכבוש את המקום. גדוד 12 של גולני יצא ממערב, כשמטרתו להטעות את הסורים, לאגף את התל ולתקוף דווקא ממזרח. הגדוד קיבל לעזרה 9 טנקים, אולם בגלל טעויות ניווט ותקלות אחרות לא הצליח המהלך. הכוח חוזר בחזרה ומופגז.
- לאחר כישלון תוכנית הכיבוש הראשונה מחליטים בפיקוד לעבור למתקפה חזיתית ממערב דרך שתי השלוחות. לאחר קרב ארוך של יותר מ-3 שעות, ולאחר שהכוח המקורי מקבל סיוע של 9 מחלקות שונות וכן של כוח הסיירת, נכבש התל. בשיא הקרבות נאלצו חיילים לנהל קרבות אגרופים עם חיילים סוריים שהתחבאו בתעלות.
- בקרב נהרגו 34 לוחמים מחטיבת גולני, נפצעו יותר מ-100 לוחמים וחולקו כ-20 צל"שים. רוב המפדים נהרגו בשלבים הראשונים של הלחימה, והקרב הוכתר לבסוף בהצלחה רבות בשל תושייתם ואומץ ליבם של החיילים בדרגים הנמוכים יותר שלקחו פיקוד.

אתר 6: החרמון

שעות פתיחה	יצירת קשר	איך להגיע?
פתוח	מרכז מידע: 1-599-550-560 תיאום לקבוצות: groups@mthermon.co.il	עולים בכביש 98 כ-9 ק"מ אחרי מגדל א-שמס. וייז: אתר החרמון
עלות כניסה	צריך הזמנה מראש?	נגישות לנכים?
עלות עלייה ברכבל לרכבל העליון: 54 ₪	כן, במיוחד לאזור המוצבים	מוגבל
	יש שירותים?	שירותי הסעדה?
	לא	קיוסק

סביבת האתר

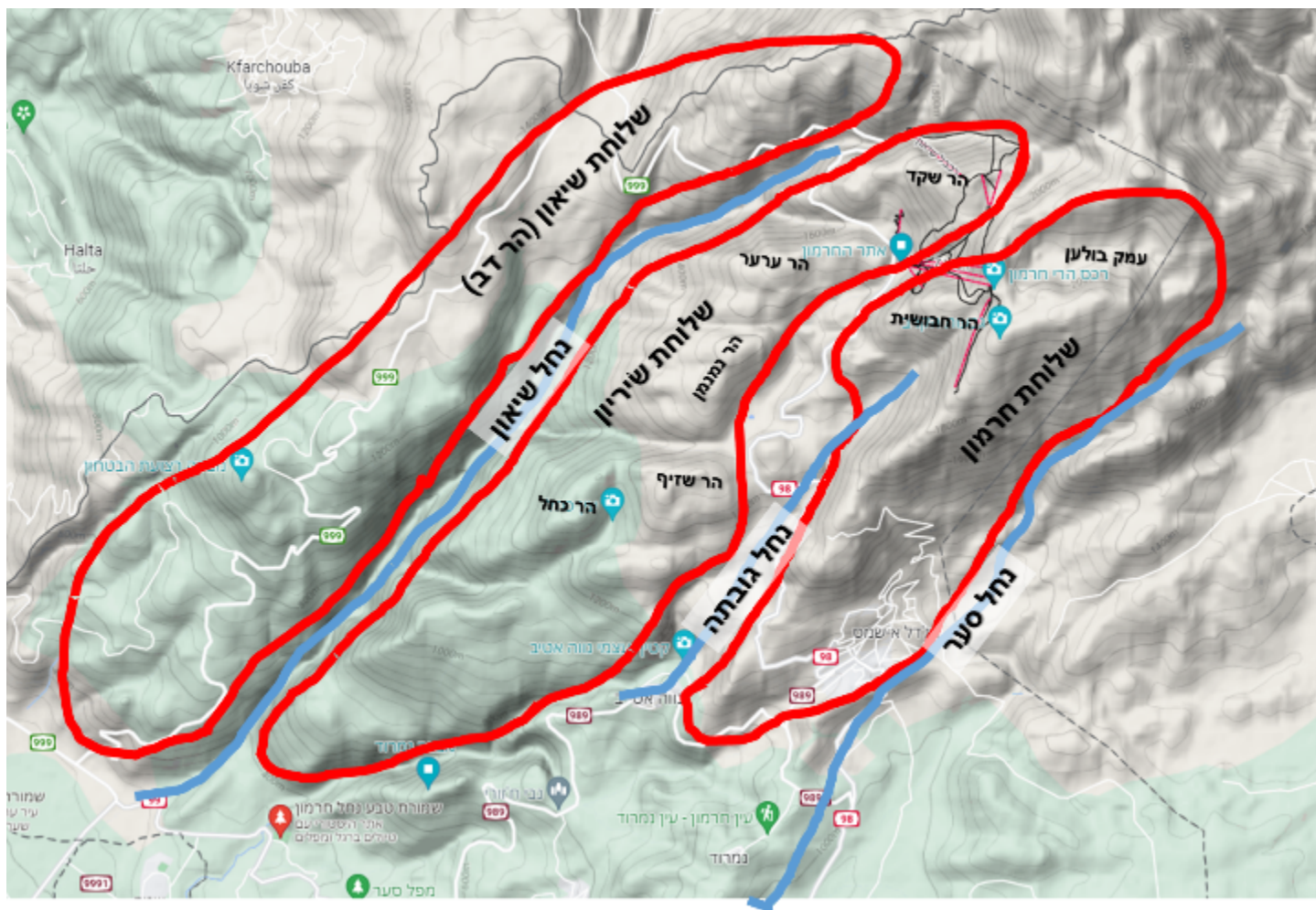

נקודת הדרכה 1: הרכבל העליון

גיאוגרפיה

- רכס החרמון משתרע על כ-1,000 קמ"ר, כאשר רק כ-70 קמ"ר ממנו נמצאים בשטחי מדינת ישראל.
- חלקו הישראלי של רכס החרמון כולל שלושה שלוחות עיקריות: שלוחת חרמון (בדרום-מזרח), שלוחת שיריון (באמצעית), ושלוחת השיאון (בצפון-מערב). ביניהם מפרידים נחל גובתה (בין חרמון לשיריון) ונחל שיאון (בין שיריון לשיאון)

- על רכס השיאון נמצא מוצב גלדיולה, ומתחתיו הכפר הסורי שובא. מעבר לרכס השיאון אפשר לראות את הרי השוף בלבנון. כל מוצבי הגבול יושבים על קו פרשת המים. עד שנת 1973, רק מוצב "ישראלי" היה קיים.
- על כתף החרמון נמצאת נווה אטיב, וכן הכפרים הדרוזים מג'ל א-שמס ועין קיניא.
- הר החרמון מפיק כ-500 מיליון קוב של מים בשנה. המים זורמים בתעלות ובחללים הקרסטים במעמקי ההר, ונובעים במעיינות הבניאס למרגלות ההר.

גיאולוגיה

- שדרת ההר המרכזי בישראל (שמתחילה בסיני, עוברת בהרי המרכז, הגליל, הגולן ומסתיימת בהרי הלבנון) נוצרה מהמפגש בין הלוח האפריקאי בדרום והלוח האירו-אסייתי בצפון, שגרם להרמה מכאנית של הלוח האירו-אסייתי ויצירת שרשרת הרי האלפים.
- הלוח האפריקאי ממשיך לנסות להתקדם צפונה, והוא מתקמט. הקימוט הזה מכונה "הקשת הסורית" – היא שדרת ההר המרכזי במרחב הלבנט.
- שברי המלח התחולל בשלב מאוחר יותר (לפני כ-6-8 מיליון שנה), יצר שברים נוספים, והרים את האזור עוד יותר.

נקודת הדרכה 2: צמחיה בחרמון

- אנחנו נמצאים מעל גובה 1,900 מטרים מעל פני הים, אזור בוטני המכונה "הרצועה האלפינית", המאופיינת בצמחיית כר קוצנית.
- באזור מגוון של שיחים נמוכים, צמודי קרקע וקוצניים, ובהם שיח שנקרא ורד הכלב – מין ורדים אנדמי למקום. דוגמה נוספת היא היערה האיטלקית, שגם היא מקומית.
- אפשר להבחין פה גם בעצים של ממש, שמאופיינים בצורה שיחית נמוכה וצמודת קרקע, כמו הדובדבן השרוע, באופן שמאפשר להם לשרוד בתנאים מזג האוויר האופייניים למקום, ובעיקר למשקל השלג הכבד.

נקודת הדרכה 3: הקרב על החרמון

תצפית לסוריה

- למטה מימין אפשר לראות את הכפר הדרוזי מג'דל א-שמס, ומשמאלו רואים את גדר המערכת שמהווה את הגבול בין ישראל לסוריה.
- ממולנו רכס מחודד הנקרא רכס מסור, שנמצא כולו בשטחי סוריה. משמאל למטה בעמק היישוב הדרוזי הסורי ח'אדר.

הקרב על החרמון – מבצע קינח

- ב-6 באוקטובר 73 נפתחת מלחמת יום הכיפורים בשתי חזיתות: מצרים וסוריה. במוצב "הישראלי" היו באותה העת כ-70 חיילים, כשרובם לא בקיאים באזור ולא מכירים את המוצב ואחד את השני.
- ההתקפה הסורית מתחילה בהרעשה כבדה של מוצב הישראלי, והחיילים יורדים לקומת חדר האוכל במעמקי האדמה.

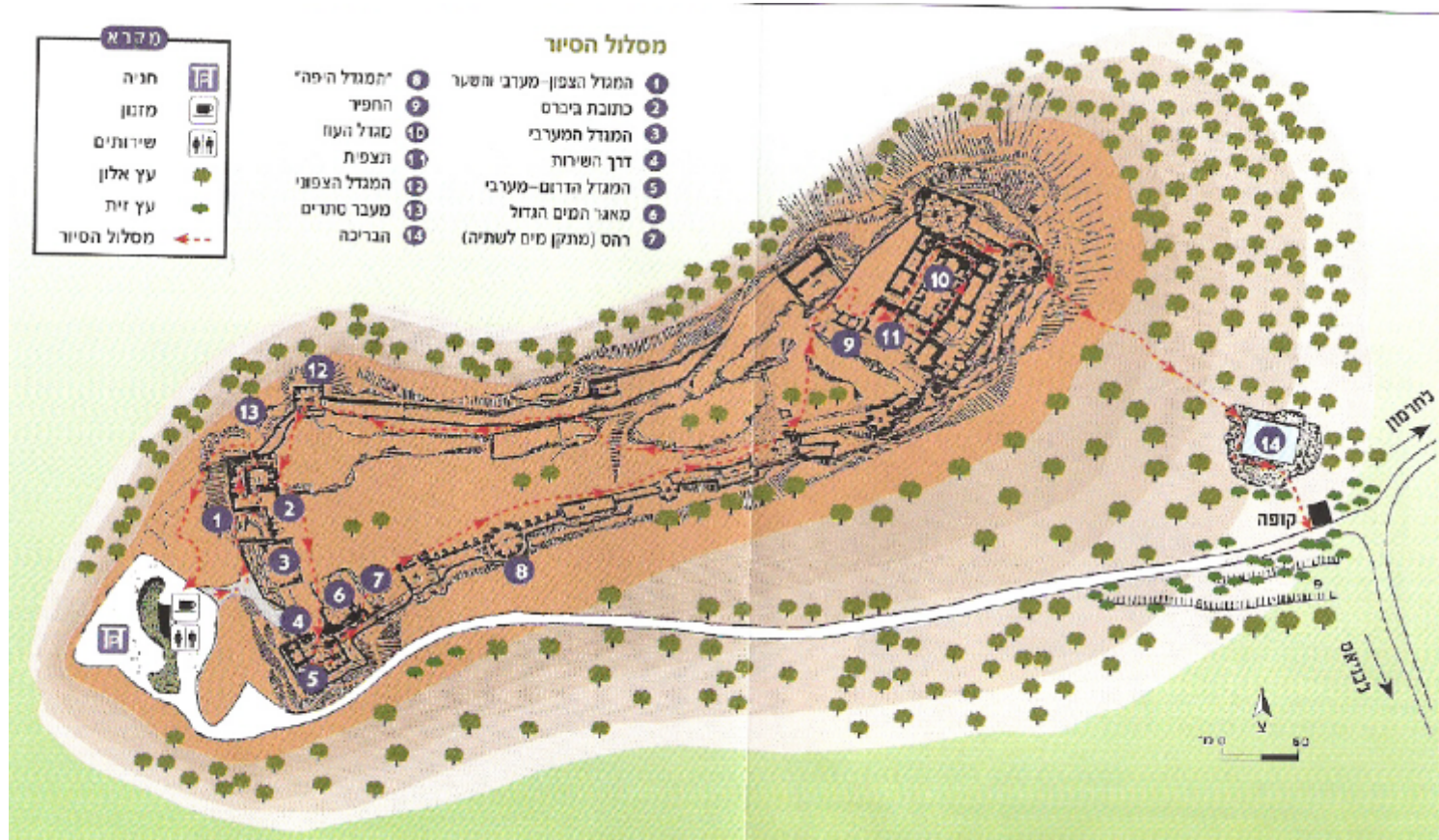
- לאחר ההרעשה מונחתים באזור כוחות קומנדו סורים, שמתחילים בכיבוש החרמון. מוצב הישראלי מקוטר מכל עבריו בכוחות סוריים. כוחות הקומנדו הסוריים פורצים למוצב, ומהלכים על גגותיו. חיילי המוצב לא מקבלים סיוע מצה"ל, שכוחותיו המופתעים עסוקים בגזרות אחרות, וכל חיילי המוצב נלקחים בשבי.
- הסורים מתחפרים מסביב למוצב, ומחכים לכוחות צה"ל שיגיעו לשחרר את המוצב מכיוון מג'דל א-שמס. גדודים 17 ו-31 של גולני מתחילים לעלות להר, חלקם רגלי וחלקם בשיירה משוריית, אולם בעיקול הטנק הם נתקלים במארב נ"ט, והשיירה נעצרת. החיילים שעלו ברגל נשארים לבדם מול הכוחות הסורים.
- לאחר קרב קשה מתקבלת הפקודה לסגת, תוך כדי הפקרת פצועים וגופות חיילים בשטח. יעברו שבועיים עד שהסתערות נוספת, של אותם הכוחות בתגבור של חיל אוויר ומרגמות, יצליח.
- במהלך המבצע הוצנח כוח צנחנים ממסוקים ברכס השיאון, על מנת לחצוץ בין כוח גולני שפעל על רכס החרמון, לבין כוחות עתודה סוריים. במקביל עולה כוח של סיירת מטכ"ל מהכפר ח'אדר, ומצליח לחסל את כוח העתודה הסורי בעורמה.
- בהתקפה השנייה איבד כוח גולני 40 חיילים, ובשתי הפעולות גם יחד נהרגו יותר מ-80 לוחמים.
- בראיון טלוויזיוני של אחד מהלוחמים נטבע הביטוי ש"החרמון הוא העיניים של המדינה".

אתר 7: מבצר נמרוד

שעות פתיחה	יצירת קשר	איך להגיע?
א-ה, שבת: 8:00-17:00 ו' וערבי חג: 8:00-16:00 בשעות חורף האתר נסגר שעה אחת מוקדם יותר.	טלפון: 04-6949277 או *3639, מוקד רשות הטבע והגנים. המוקד זמין גם בווטס אפ: 054-9642434	על כביש על כביש 989 בין ק. שמונה לחרמון. 30 דקות מקריית שמונה. בוויז: גן לאומי מבצר נמרוד (קלעת נמרוד)
עלות כניסה	צריך הזמנה מראש?	נגישות לנכים?
מבוגר/בקבוצה: 22 ₪ / 19 ₪ ילד / בקבוצה: 9 ₪ / 8 ₪ סטודנט: 19 ₪ חייל: ללא תשלום אזרח ותיק: 11 ₪	לא	מוגבלת
	יש שירותים?	שירותי הסעדה?
	לא	לא

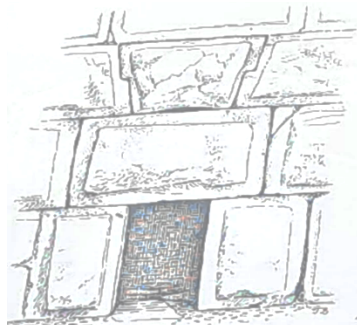
סביבת האתר

נקודת הדרכה 1: מעבר הסתרים

- אנחנו עומדים למול המגדל הצפון-מערבי של מבצר נמרוד (1# במפת האתר). שמו של המקום – "מבצר נמרוד" או "קלעת נמרוד" הוא יחסית חדש, ושמו המקורי של המבצר היה "קלעת סוביבה", או בעברית – המבצר החזק.
- המבצר נבנה בתחילת המאה ה-13, בידי המוסלמים. באותה תקופה שלטה בארץ ישראל השושלת האיובית, ששלטה על מרבית שטחי המזרח התיכון.
- במרחב שלטו שני אחים מהשושלת האיובית: אל-מלך אל-מעט'ם עיסא (או אל-מלך אלמועזם, המתעצם) היה מושל בדמשק, ואחיו אל-מלך אל-כאמל היה מושל מצרים. האחים היו עסוקים במלחמות נגד הצלבנים, שעוד היו באזור, וגם אחד בשני.
- המבצר ישב על אחד מסעיפי הדרך הראשית שהובילה ממישור החוף והעמקים לדמשק, והוא נבנה ע"י אח נוסף של האחים שהוזכרו, עבד אל-עזיז עות'מאן.

- מולנו אנחנו יכולים לראות את קיר המגדל, שנבנה באופן שלאחר 5 שורות של אבנים אנכיות השיפוע הופך שלילי ע"מ להקשות על מי שינסה לעלות מהחומה. בתחתית המגדל יש מעין חור או דלת קטנה (13# במפה). המשקוף מעל הפתח עשוי מאבן ישרה, אולם מעל המשקוף אפשר להבחין במעין קשת, שנועדה לחלק את העומסים ולהגן על המשקוף כדי שלא יסדק.
- הדלת מובילה למעבר סודי ונסתר. אנחנו נכנסים אל תוך הפתח, ועולים בגרם מדרגות צר עד לרחבת השער במרום המגדל.

נקודת הדרכה 2: השער במגדל הצפון-מערבי

- מתחם השער היה חלק מחדר שתקרתו קרסה, והוא נבנה ב-1275 בידי שליט המבצר ביליכ לשימוש, ויש בו שירותים. המתחם כולו הוא מערכת של שערים ומכשולים שנועדה להקשות על החדירה למבצר.
- מתחם השער בנוי על קמרונות. אפשר לראות מספר אבנים שזזו ממקומם במהלך רעידות האדמה.
- מעל פתח השער קבועה כתובת משנת 1230 המפארת את בונה המבצר, עבד אל-עזיז עות'מאן, שהיה מושל באניאס.

נקודת הדרכה 3: מגדל השמירה / המגדל היפה

- אורכו של מבצר נמרוד הוא כחצי ק"מ, ובתוכו ישנו מבצר פנימי נוסף. אנחנו יורדים למטה לכיוון מערב, למגדל ששימש בתקופה העות'מאנית כבית כלא (8# במפת האתר).
- האיובים נהגו לקנות נערים צעירים מהקווקז, בגילאי 6-8, ולהכשיר אותם להפוך ללוחמי על נאמנים. לוחמים אלה נקראו ממלוכים (מילולית: עבדים).
- ב-1260 מגיעים לאזור כוחות מונגולים, כובשים את דמשק, מגיעים למבצר נמרוד וכובשים אותו ללא קרב. לבסוף נתקלים המונגולים בכוח ממלוכי באזור עין ג'אלות (עין חרוד), ושם הם מובסים ועוזבים את האזור לתמיד.
- בעקבות הניצחון על המונגולים מבקשים הממלוכים משליטיהם האיובים סוג של אוטונומיה, ומסורבים. הממלוכים לא מוותרים, ולוקחים את האוטונומיה שלהם בכוח הזרוע.
- השליט הממלוכי הראשון, בייבארס, ששלט החל משנת 1260, לאחר הניצחון על המונגולים, משפץ את המבצר, ובונה בעיקר חרכי ירי לקשתים, שכן בהיותם לוחמים ממוצא קווקזי קשתות הייתה כלי חשוב ללוחמים הממלוכים.
- בתוך המגדל מסביב אפשר לראות מספר רב של חרכי ירי, בהם חרכים שנועדו ללוחם ממלוכי לירות חץ במצב עמידה, ולא בכריעה או בישיבה, וזאת על מנת לשפר את הדיוק.
- חלק מחרכי הירי הורחבו בתקופה שבה שלטו באזור הצבא הצרפתי, לאחר מלחמת העולם הראשונה, וזאת על מנת לאפשר ירי תותחים דרך החרכים.

נקודת הדרכה 4: בריכת המים

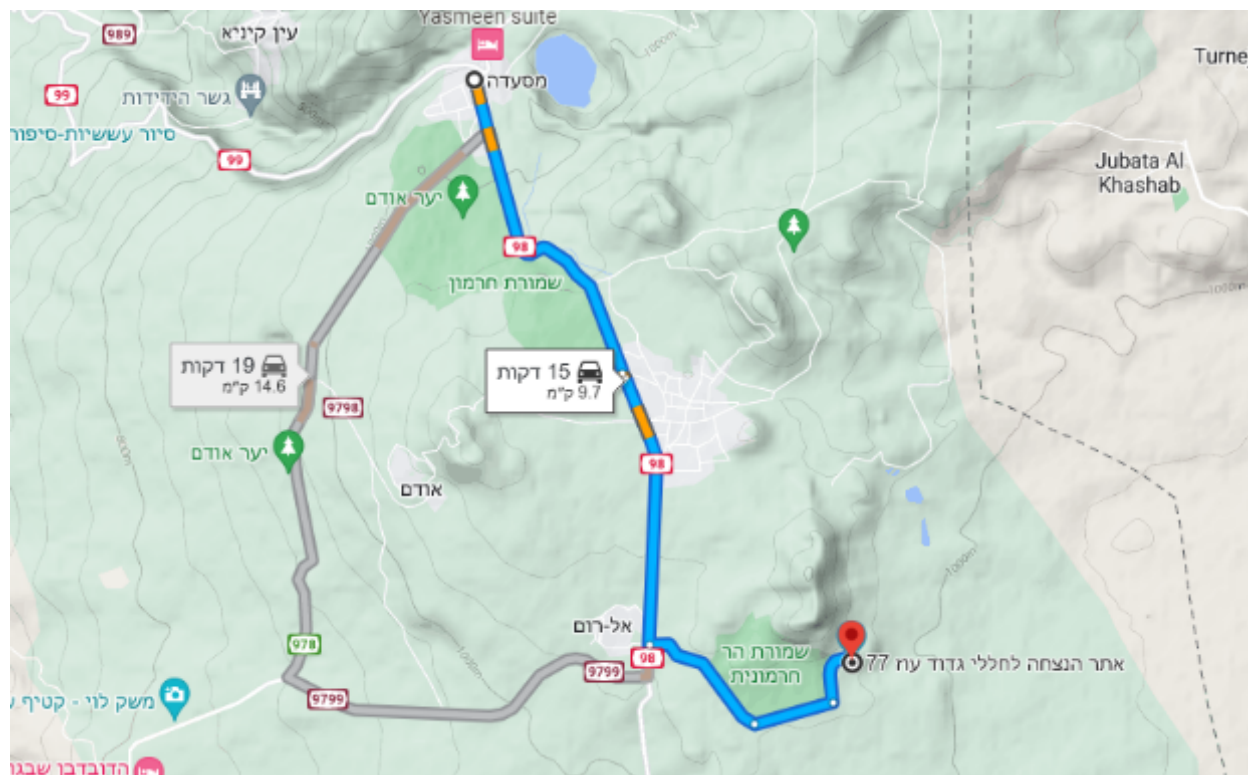
- ממגדל השמירה אנחנו עושים את דרכנו החוצה מהמבצר ובחזרה למגרש החניה. בדרכנו אנחנו עוברים דרך בריכת מים (6#). זהו אחד מ-4 בורות מים ששימשו את המבצר.
- בקירות הבריכה אפשר לראות שקעים, שנועדו להחזיק את הטיח. במקור בריכת המים הייתה מקורה.

- מול הבריכה, על הקיר, אפשר לראות את סמל האריה של הסולטאן בייבארס, שעל רגליו האחורית צמיד המסמל את מקורם של הממלוכים כעבדים.

הדרכת דרך 2: ממסעדה לעוז 77

- היישוב בוקתעא הוא הכפר הדרוזי הראשון שהוקם ברמת הגולן. הוא יושב על דרך רומית עתיקה. היישוב הוא מסורתי בהשוואה למגדל א-שמש המודרני יותר.
- לכל אורך הדרך אפשר להבחין במטעים של עצים נשירים, תפוחים, אפרסקים דובדבן וכו'. הקרקע ברמת הגולן פוריה ביותר בשל מקורה בסלעי לבה העשירים במינרלים.
- לאורך כביש 98, מצד שמאל של הכביש אפשר לראות סדרה של תלים געשיים, עשויים מסקוריה שנוצרה מהתפוצצות של הר געש, לבה שעפה באוויר והתקררה עוד טרם שהגיע בחזרה לאדמה, ונערמה בצורת חרוטים.
- בהמשך הדרך אפשר לראות כרמים לתעשיית היקבים, כשהגדול בהם הוא "יקבי הגולן", שמרכז אליו כרמים קטנים.
- בדרך אנחנו עוברים חוות של טורבינות רוח לייצור חשמל. גובהן של הטורבינות החדשות הוא 147 מטרים. בתל פארס יש כבר טורבינות בגובה של 187 מטרים, ובתכנון ישנן טורבינות בגובה של מעל 200 מטרים.
- האזור כולו נחשב לנתיב נדידה חשוב של ציפורים, השני בגודלו בעולם, עם כחצי מיליארד ציפורים שעוברים בו מידי שנה. הטורבינות מהוות גורם סיכון משמעותי לציפורים הנדידה, וגובות את חייהם של אלפי ציפורים מידי שנה.

אתר 8: אתר ההנצחה לחללי גדוד עוז 77

שעות פתיחה	יצירת קשר	איך להגיע?
פתוח		בכביש 98 פונים מזרחה מול הכניסה ליישוב אל-רום, ונוסעים כ-3 ק"מ. וייז: אתר ההנצחה לחללי גדוד עוז 77
עלות כניסה	צריך הזמנה מראש?	נגישות לנכים?
כניסה ללא עלות	לא	כן
	יש שירותים?	שירותי הסעדה?
	לא	לא

סביבת האתר

נקודת הדרכה 1: עוז 77 – עמק הבכא

- אנחנו באתר ההנצחה לחללי גדוד 77 של חטיבת השיריון 7 במלחמת יום הכיפורים. האנדרטה מורכבת משרידים של טנקים. אפשר גם לראות שני טנקים עומדים אחד מול השני, האחד (שחור-ירוק) הוא טנק T62 סורי, והשני צנטוריון ישראלי.

- ממולנו לכיוון מזרח – הגבול עם סוריה. קוניטרה החדשה נמצאת כ-4 ק"מ דרומית לנו. אנחנו יושבים לרגלי מוצב החרמונית.
- המושג עמק הבכא מגיע מספר תהילים, בהקשר של מלחמתו של דוד בפלישתים.
- על גדוד 77 פיקד במלחמת יום הכיפורים אביגדור קהלני, שלימים כתב את הספר שתיאר את קורותיו במלחמה ברמת הגולן. הוא מתאר את ההתקפה של מטוסים סורים מעל מחנה הגדוד, כשלאחריה מגיעה התקפת סורית של עשרות טנקים.
- עד היום ה-4 של הלחימה איבדה חטיבה 7 כחצי ממצבת הטנקים שלה. ממצב קשה ביותר מצליחים כוחות צה"ל לבצע מהפך, והסורים מתחילים לסגת ביום החמישי ללחימה. לאחר 19 יום של קרבות מבקשות מצרים וסוריה הפסקת אש, וזאת לאחר שצה"ל הגיע למרחק של 40 ק"מ מקו הגבול לתוך סוריה.